

Серія «Літописні міста Волині»
Вип. 1.

Святослав Терський

ОЛИКА

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

Львів ————— Новий час ————— 2001

Серія «Літописні міста Волині»

Вип. I

Series «Volhynian Towns Recorded in the Chronicles»

Vol.1

Редакційна колегія:

В.К. Баран, доктор історичних наук, професор (головний редактор)

І. С. Винокур, доктор історичних наук, професор

Б. Й. Заброварний, доктор історичних наук, професор

М.М. Кучінко, доктор історичних наук, професор

С.А. Макарчук, доктор історичних наук, професор

Я. Й. Малик, доктор історичних наук, професор

С. В. Терський, кандидат історичних наук (відповідальний секретар)

Літописна Волинська земля, що займає простори Волинської, Рівненської, північні райони Львівської, Тернопільської та Хмельницької областей, відіграла важливу роль в історії середньовічної України. Про події, які відбувалися на Волині, відомо насамперед з літописів. Вагомим доповненням до хронік є археологічні дослідження.

Серія нарисів «Літописні міста Волині» започаткована Волинською археологічною експедицією Львівського історичного музею під керівництвом Святослава Терського з метою ознайомлення з сучасним станом археологічних досліджень середньовічних пам'яток краю.

Об'єктами планомірних досліджень експедиції були княжі центри Волині: міста Лучеськ, Пересопниця, Володимир, Перемиль. Менші за об'ємом роботи проводились у літописних Заріцьку, Клевані, Свинюхах, Бужковичах, на городищах Борисковичі, Тоболи на р. Стохід та ін.

Тема давньої історії Волині невичерпна. На черзі – розкопки літописних міст Чорторійська, Турійська, Устилуга, Степані, Любомля. Ми сподіваємося на порозуміння з органами місцевої влади та громадськості у справі збереження та вивчення історичної спадщини волинського краю.

Міністерство освіти та науки України
Державний фонд фундаментальних досліджень
Волинський державний університет ім. Лесі Українки
Львівський історичний музей

**Серія «Літописні міста Волині»
Вип. 1.**

Святослав Терський

ОЛИКА

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

Львів ————— Новий час ————— 2001

ББК 63.3(4УКР)

Т 35

УДК 947.1(477.82)

Робота виконана за підтримки Державного Фонду фундаментальних досліджень Міністерства освіти та науки України

Науковий редактор – кандидат історичних наук, доцент
В.С.Александрович

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Л. Г. Мацкевий

доктор історичних наук, професор О. П. Моця

Відповідальний за випуск Богдан Чайковський

Комп'ютерний набір Святослава Терського

Переклад Тамари Сльоти, Олега Кіндія

Терський Святослав

Т 35 Олика: Історичний нарис. – Львів: Новий час, 2001. – 52 с., іл. –

Серія “Літописні міста Волині”.– Вип. 1.

ISBN 966-95279-8-8

Перша писемна згадка про місто Олику (сmt Ківерцівського р-ну Волинської обл.) – один з визначних історичних центрів Волині – відноситься до 1149 р. Тоді це було передмістя княжого Чемерина, що лежав на кордоні між залежним від Києва регіоном Погорини та власне Волиню. У XV ст. Олика переходить у власність приватних осіб та набуває статусу головного міста у басейні р. Оличі (сучасні ріки Путилівка та Осенище). З середини XVI ст. місто стає столицею майорату Радзівілів на Волині й отримує магдебурзьке право. Тоді ж тут споруджують першу на Волині фортецю бастионного типу. У першій полонині XVII ст. Олика була одним з найбільших міст Волинського воєводства.

У нарисі коротко викладено історію Олики до 1939 р., опубліковано результати археологічних розкопок, проведених у 1988-1990 рр. на міських околицях, подано історичну топографію міста XII-XVIII ст., а також короткий звід пам'яток архітектури XV-XVIII. Розрахована на істориків, археологів, краєзнавців.

Надруковано за сприянням Ківерцівської райдержадміністрації Волинської області

На першій сторінці обкладинки – замок в Олиці (мал. О. Лесика), на титульній – олицька міщанська кам'яниця (мал. К. Липи та Л. Лебідь)

Оригінал-макет виконано у видавничому секторі Львівського історичного музею

79008, м. Львів, пл. Ринок, 6, тел. 72-06-71. E-mail: lhm@icmp.lviv.ua

ISBN 966-95279-8-8

© Copyright by Sviatoslav Ters'kij, L'viv 2001

Серед просторів Волині загубилося невелике містечко Олика. Його назву зустрінемо в Іпатіївському літописі, серед численних документів козацької доби. Вісім з половиною століть, які пролетіли над цими землями, вкарбували в історію краю й цілої України чимало славних сторінок.

З назвою міста пов'язані численні перекази та легенди. За однією з них, назва походить від слова “лико” – дерев'яної кори, яку використовували для плетіння личаків. Її звозили сюди з різних місць. Згодом тут виникло поселення, яке від торгівлі ликом отримало назву Олика. За свідченням А. Сендульського, ще в другій половині XIX ст. лика було тут так багато, що ним засипали цілі вулиці (1878, с. 564).

У науці прийнято пояснювати походження назв населених пунктів з коренем ол-, олеш- від слова вільха (Етимологічний..., 1985, с. 94-95). Існує також припущення про утворення цього топоніма від тюрко-османського “aloka” – “ущелина, яр” та похідного східно-хорватського “oluk” – “жолоб, канава, рів, водний шлях на міліні” (Там само).

Славна минушина краю, вигідне розташування місцевості на важливих торговельних шляхах сприяли розквіту міста. Саме це визначило у XVI ст. вибір Олики як центру удільного князівства багатого магнатського роду Радзівілів.

Історичні документи зберегли для нас спогад про ті часи, коли Олика була одним з найбільших та найбагатших міст краю. За козацьких часів у XVI-XVII ст. це місто відіграло помітну роль в історії України.

З Оликою пов'язаний чималий комплекс документів, переважно XVI-XVIII ст. Насамперед – це інвентарні описи замку 1686, 1737, 1755 рр., судові справи, акти купівлі-продажу тощо.

Фонди Центрального державного історичного архіву (далі – ЦДІА) у Києві переховують частково публіковані (АрЮЗР. –

Ч. 5. – Т. 1) документи магістрату міста XVI-XVIII ст. Плани Олики кінця XVIII-XIX ст. зберігаються у Центральному державному воєнно-історичному архіві Росії в Москві.

Важливим джерелом для вивчення періоду XVII-XIX ст. в історії міста є архів Радзівілів, що знаходиться у Варшаві (Карліна, 1999).

Великий масив документів, що стосується Олики XIX ст., включає фонд “Олицька ратуша” у Державному архіві Волинської області. Окремі документи XIX ст. є у ЦДІА Росії у Санкт-Петербурзі. Архітектурні обміри замкових укріплень та план забудови міста 1930-х рр. зберігаються у фондах варшавської Політехніки*.

Про давню славу міста нагадують величні земляні бастіони фортеці та мури замку, що належав Радзівілам, а також руїни оборонних укріплень міста, які розташовуються тепер вже за межами сучасної Олики.

Історія міста коротко викладена в працях багатьох істориків та краєзнавців. Одними з перших, хто писав про Олику, були піонери волинського краєзнавства Матвій Балинський та Тадей Липинський (1844, s. 860-862), Василь Пероговський (1869), Тадей-Юрій Стецький (1867), Аполоній Сендульський (1878).

Грунтовний нарис історії Олики вміщено у фундаментальній праці Миколи Теодоровича (1889).

Приблизно в цей же період з'являються перші друковані зображення міста (Олука, 1860). Серед них вирізняється майстерністю виконання гравюра авторства Наполеона Орди (1817-1883), створена у 1860-х рр. (рис. 1).

Олика заявила про себе навіки досі збереженими величними пам'ятками архітектури – найдавнішим у краю мурованим костелом Св. Петра, першою в Україні фортецею бастіонного типу, одним з найбагатших на Волині барокових храмів Св. Трійці. Детальному вивченню цих

* За надану інформацію автор щиро вдячний доктору архітектури п. Петру Ричкову (м. Рівне)

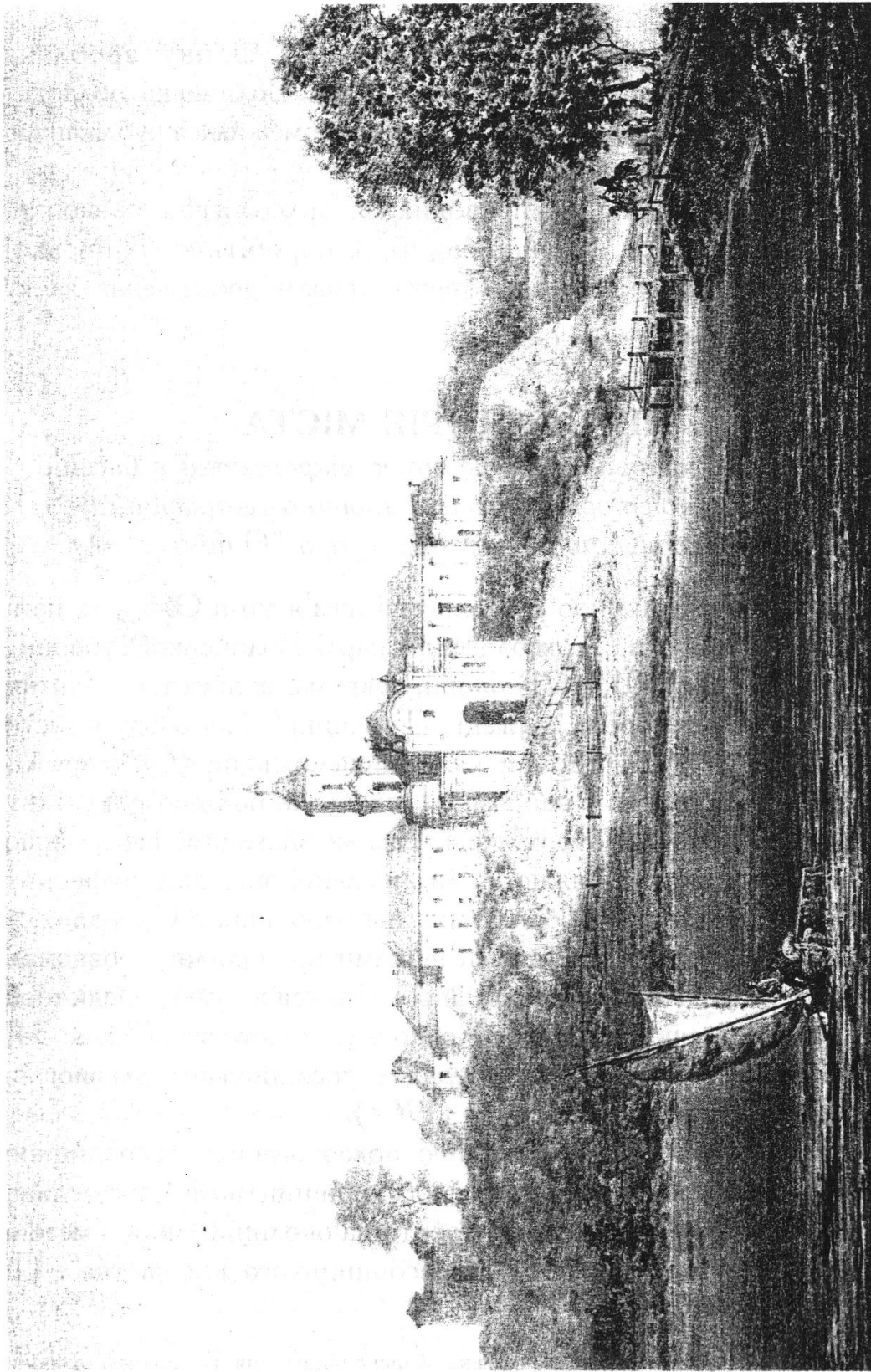

Рис. 1: Наполеон Орда. Вигляд замку Радзівілів від Турчина.

пам'яток присвячені численні дослідження архітекторів та мистецтвознавців (Tomkowicz, 1923; Aftanazy, 1986; Kowalczyk, 1997; Polak, 1997). Значно менше досліджено історію самого міста (Колосок, 1993; Пламеницька, 1998). Щоправда, чимало згадок про Олику є у фундаментальній “Історії України-Руси” Михайла Грушевського.

Спроба подати історичний нарис про Олику зроблена у багатотомному виданні “Історія міст і сіл. Волинська область” (Кашевський, 1970). Проте редколегія тому обмежилася публікацією матеріалів з історії міста після 1917 року.

В Олиці практично не проводилися археологічні розкопки. Лише у 1845 р. О. Крушинський, співробітник Київської археографічної комісії, здійснив короткотривалі дослідження замку (Курінний, 1970, с. 21).

1.ПЕРЕДІСТОРІЯ МІСТА

Заселення та історичний розвиток мікрорегіону в басейні р. Олики у доісторичні часи. Історико-географічний контекст літописної згадки про “Оличу”

Першу інформацію про археологічні пам'ятки в Олиці та на її околицях знаходимо в “Археологічній карті Волинської губернії” В. Б. Антоновича (1901, с. 71). У ній, зокрема, описуються рештки оборонних укріплень міста, кургани “Турчинки” біля в'їзду в місто із заходу, які фіксує згодом й О.Цинкаловський (Сункаловський, 1961, с. 213), 5 курганів у напрямку Покащева, по одному кургану в Миловиці, Жорнищах, Хром'якові. Там же знаходимо інформацію про існування селищ за княжої доби: численні знахідки шиферних пряслиць у Покащеві та Хоролупах, два городища в Одерадах.

У період між двома світовими війнами проводилися розкопки поселення у Хоролупах. Їх матеріали зберігалися в музеї передісторії Польської Академії мистецтв у Кракові (Jakimowicz, 1933, s. 34, 75). У 1960

р. городище в Одерадах досліджував археолог із Санкт-Петербурга П. Раппопорт (1967).

У 1988-1990 рр. Волинською археологічною експедицією Львівського історичного музею під керівництвом Святослава Терського проведені археологічні роботи на околиці Олики з метою створення археологічної карти Пересопницького князівства*. Ці дослідження дозволили реконструювати процес формування поселенської структури міста та округи, починаючи з доби мідно-кам'яного віку – III тис. до н. е. (рис. 2).

Поселення доби енеоліту-бронзи (III – II тис. до н. е.) знаходилися на південній околиці Олики, де виявлено рештки майстерні з виготовлення крем'яних знарядь праці (рис. 3), а також в урочищі “Острів” на західній околиці с. Чемерина і в Дідичах. Пам'ятки ранньозалізного часу (I тис. до н. е.) зустрічаються на східній околиці Олики, а римської доби (вельбарська культура, III-IV ст.) – в Олиці, Чемерині (рис. 4) та Дідичах.

Рис. 2: Схема розташування пам'яток археології в околицях Олики за даними розвідок 1988—1990 рр. (див. Додаток)

* Спонсором експедиції виступило Волинське обласне відділення Товариства охорони пам'яток історії та культури.

Підоснови формування поселенського організму Олики простежуються з племінного етапу ранньосередньовічної доби. Помітно зростає заселеність мікрорегіону в X-XI ст. (рис. 5).

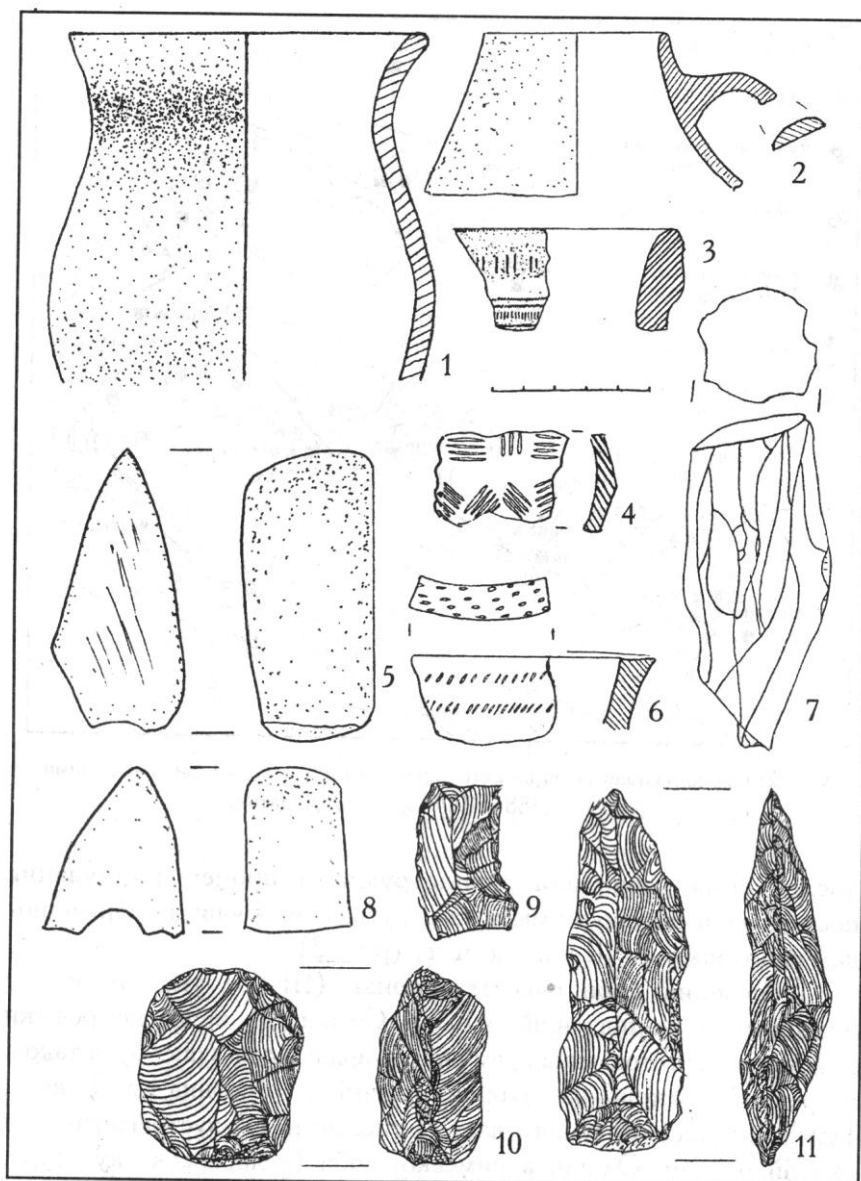

Рис. 3: Археологічні знахідки доби енеоліту-бронзи з поселень в околицях Олики:
 1—4, 6— ліпна кераміка; 5, 7—11— камінь; 1— Дідичі-2; 2— Чемерин-3;
 3— Дідичі-1; 4, 6, 7— Чемерин-2; 5, 8— Чемерин-1; 9—11— Олика-1.

Олика розташована на межі лісостепового волинського Опілля та Полісся. Географія місцевості зумовила обставини, за яких саме тут, принаймні з VIII-IX ст., через Волинь пролягав основний трансконтинентальний шлях Схід – Захід: із Азії в Європу (Терський С., 1995, с. 79). Його функціонування сприяло активному розвитку місцевих поселень. Процес зростання площ, зайнятих поселеннями, найбільш

помітний у середині X ст., коли Волинь формує свою державність. У цей період на просторах надзаплавних терасах р. Осенище на протязі близько чотирьох кілометрів, починаючи від місця її впадіння у р. Путилівку, утворюються насичені культурні шари, що залишилися від поселень X—XII ст. (теперішні села Чемерин, Жорнища та Носовичі). Отже передумовою виникнення міста було існування на цій території розвинутої поселенської агломерації IX-X ст.

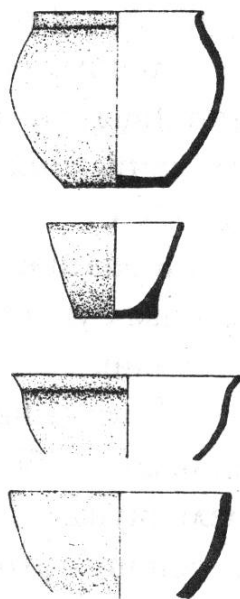

Рис. 4: Посуд 2 ст.

Перш ніж приступити до опису історії міста, звернемо увагу на те, яким був історико-географічний контекст першої писемної згадки про Олику.

“Літописна “Олич” – ріка чи поселення ?” – це питання задавало собі не одне покоління істориків та краєзнавців, які досліджували історичну географію Волині княжих часів. Вони брали за основу літописну згадку про протистояння у грудні 1149 р. двох великих військових коаліцій: південноруської (союзники – поляки та чехи) та північноруської (союзники половці) на чолі з претендентами на Київський престол – Ізяславом Мстиславовичем та Юрієм Долгоруким: “... І тоді рушили вони полками своїми до Луцька і, пішовши, стали коло Чемерина (на, біля) Оличі” (Літопис, 1989, с. 227).

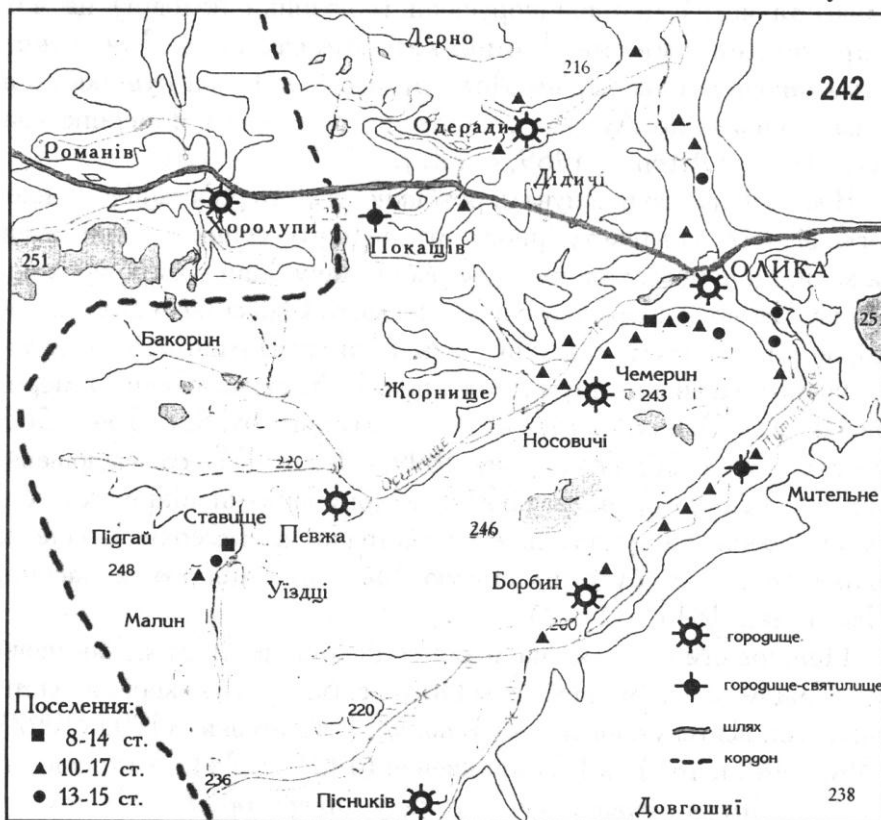

Рис. 5: Волясть Чемерин-Олика у Х—ХV ст.
(за даними археологічних обстежень 1988—1990 рр.; див. Додаток).

В історичній науці існували розбіжності в інтерпретації історико-географічного контексту цього літописного уривка. Одні вчені вважали, що в ньому йдеться про ріку Олику, інші – про урочище поблизу Чемерина. Враховуючи те, що місто Олика мало стародавню історію і відігравало важливу роль у житті Волині XVI-XVII ст., учені-краєзнавці другої половини XIX ст. вважали Чемерин присілком, а Олику – містом (Сендульський, 1878, с. 564-585; Иванов, 1895, с. 78; Теодорович, 1899, с. 983). Таке співвідношення двох сусідніх поселень зафіксоване документами кінця XV ст., в яких Олика виступала вже як містечко, а Чемерин – ще як велике село, що було власністю Пересопницького монастиря (Памятники, 1845, с. 1-2).

Поширеним є погляд на літописний топонім “Олича” як назву ріки. Слідом за О. Андріяшевим (1887, с. 68), його використовують, наприклад, відомі українські історики М. Грушевський (1905 (1992), с. 598, 600, карти) та І. Крип’якевич (1984, с. 24). Застосовував цей гідронім й перекладач літопису професор Л. Махновець (Літопис, 1989, с. 561). Польський історик

та археолог Роман Якимович вважав, що літописна р. Олика – це сучасні ріки Путилівка й Осенище, і над допливом Путилівки він локалізував місто Чемерин (1933, s. 84).

Розглянемо це припущення детальніше. Гідронім “Олича” (“Оличка”) в наш час місцевим населенням практично не вживається. У сучасній географічній літературі, зокрема, “Словнику гідронімів України”, під назвою “Оличка” згадується ліва притока не Горині, а Стиру (с. 397). Ділянка сучасної ріки Осенище біля сіл Чемерин та Жорнище називається Оселицею (с. 403).

Рис. 6: Гідронімія околиць Олики.

Документи XIV-XVII ст. подають у цьому районі лише ріку Олику (АрЮЗР. – Ч. 1. – Т. 6. –1883, с. 1-4; Розов, 1928, с. 126).

За документами та публікаціями XVI-XIX ст. можна простежити, що р. Олича (Олика) мала праву притоку – р. Миловичку, яка впадала в неї поблизу замку Радзівілів (Теодорович, 1889, с. 983; Оука, 1901, s. 90). Сучасна р. Осенище в той час, ймовірно, була частиною основного русла р. Оличі — лівої притоки р. Горині. Встановити, де знаходилася р. Миловиця, допомагає аналогічна назва південного передмістя Олики – Миловиці. Отже р. Миловичка – це сучасна верхня течія р. Путилівки. Гідронім Путилівка вперше зустрічається в документах та літературі з XIX ст. (АрЮЗР. – Ч. 8. – Т. 6. – С. 2; Оука, 1886, s. 291). Це, можливо, пов’язано з прибуттям селян-

переселенців із Наддніпрянщини, внаслідок чого назви малих рік на Волині зазнають суттєвих змін.

Сьогодні серед тутешніх жителів побутує гідронім “Оселиця” як назва ділянки р. Осенище поміж селами Жорнища та Олика. Він також відображений в топонімі Оселище Селіберське, зафіксованому у XIX ст. (Оґука, 1886, s. 527). Сучасне смт Олика знаходиться в місці впадіння р. Оселиці в р. Путилівку (рис. 6).

Сама ж назва “Оличка” збереглася на картах початку XX ст. за одним з рукавів р. Путилівки, поблизу гирла р. Горинь. Там же, принаймні з XVI ст., існувало село Оличка (АрЮЗР. –Ч. 6. – Т. 1. – С. 583), з середини XX ст. – вже хутір, мешканці якого були переселені владою наприкінці 1940-х рр.

Таким чином, літописна р. Олика – це сучасна р. Осенище та нижня течія р. Путилівки.

Що ж стосується назви міста Олики, то в її основі лежить гідронім, який дав життя топоніму: спершу це була назва урочища, а згодом, з XIV-XV ст., – окремого населеного пункту*.

* “Етимологічний словник” (с. 94) подає інше походження назви селища Олика: урочище > ріка > населений пункт.

2. НА РУБЕЖАХ ФЕОДАЛЬНИХ ВОЛОДИНЬ

Історична географія мікрорегіону Олики у середньовічні часи.

Літописний Чемерин

Літописна Олика знаходилася в Погорині* на рубежі Руської землі** та Володимирської (Андрияшев, 1887, с. 68). Саме тут, на межі своїх володінь, взимку 1149 р. зустрілися волинські та київські полки.

Головним топографічним пунктом цієї частини Волині, можливо, центром дрібнішої волості у басейні р. Оличі, виходячи з літописного повідомлення 1149 р. та даних археологічних розкопок 1988-1990 рр., був Чемерин (нині – село на околиці Олики). Княже місто, розташоване майже посередині дороги поміж Лучеськом та Пересопницею (рис. 7), судячи з контексту літопису, належало до Погорини – на той час удільного Пересопницького князівства (Терський С., 1994)***.

Літописний Чемерин, як показали дослідження 1988-1990 років (Терський С., 1990-1993), займав обидва береги р. Оличі (нині – Осенища) на протязі понад 5 км до місця її злиття з р. Миловицею (нині – Путилівкою). Уже в той час тут, на передмісті Чемерина, існувало поселення, яке називалось Олика (рис. 8). Чемерин мав, ймовірно, типову планувальну

*Погорина – природно-історична область у Київській землі на лівобережжі р. Горині; нині – ц.-зх. частина Рівненської, пд.-сх. частина Волинської, пн. частина Тернопільської і пн.-зх. частина Хмельницької обл.

**Руська земля, або Київська – Київська і Чернігівська обл., пд.-сх. частина Житомирської, пн.-сх. частина Черкаської і пн.-зх. частина Полтавської обл.

***Щоправда, у літературі існує інша версія – про належність території в басейні р. Олички-Путилівки первісній волості Володимира (Іванов, 1895, с. 78).

структуру з дитинцем-градом у центрі, оточеним торгово-ремісничим посадом, що включав Окольний город (укріплений первісний посад), а також декілька посадських районів.

Рис. 7: Пересопницьке князівство на шляхах Волині у XI—XIV ст.

На жаль, укріплення на денній поверхні тепер практично не помітні. Розташування згаданих у документі 1766 року (опис маєтку Жорнища та Селібери) урочищ “Окоп” та “Острів” (АрЮЗР. – Ч. 1. – Т. 6. – 1883. – С. 1-4) вказує на те, що в минулому земляними ровами та валами було захищено чималу територію міста.

Місцезнаходження дитинця, де була резиденція княжого посадника, встановити зараз важко. Можливо, замок розташовувався в сучасному ур. “Старий курник” на західній околиці с. Чемерина (Терський С., 1993а, с. 27) або ж займав ту територію, на якій у XVI ст. було збудовано замок Радзівілів. Сучасні Чемерин та Олика вже тоді складали єдиний поселенський організм. Загальна площа міста X-XIV ст. разом із забудовою на заплаві сягала понад 40 га (рис. 8).

Волинська археологічна експедиція, провівши розкопки на площі близько 300 кв. м, встановила систему забудови посаду в урочищі “Острів” (нині – останець в річковій долині поміж селами Жорнища та Чемерин): вона

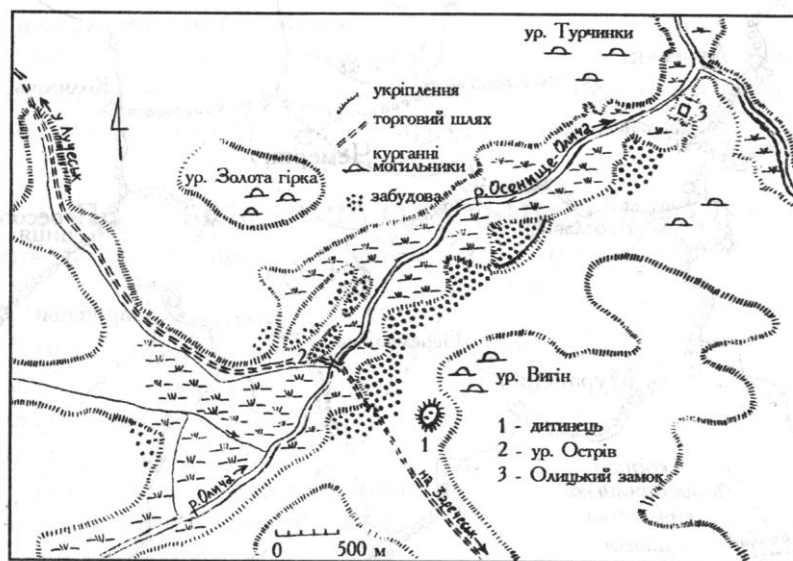

Рис. 8: План поселенського комплексу Чемерина-Олики у Х—XIV ст.

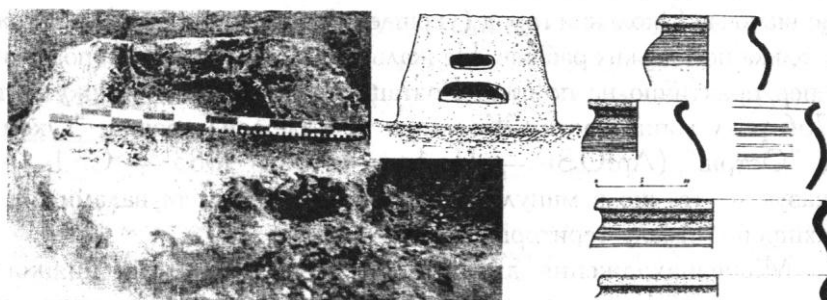

Рис. 9: Виробнича піч з чинбарської майстерні XI ст. Чемерин, ур. “Острів”. Розкопки 1989 р.

була рядковою. В урочищі, а також в Окольному городі досліджено близько 10 об’єктів житлового та господарського будівництва Х-ХІV ст. Серед них – майстерні чинбарів (рис. 9), гончарів та ювелірів. Під час розкопок зібрано багатий речовий матеріал, який у різних ракурсах розкриває велич української культури княжої доби та побут мешканців міста. Серед численних знахідок – предмети озброєння княжих дружинників: вістря стріл, деталі сагайдака (рис. 10).

Місто було значним ремісничо-торговельним центром. Про це свідчать інструменти та вироби місцевих гончарів, чинбарів та шевців, ковалів та ювелірів (рис. 11).

Виявлено також предмети розкоші, якими на той час були полив'яний посуд, скляні браслети та персні (рис. 12).

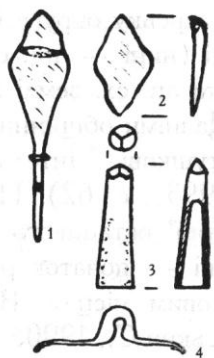

Рис. 10: Предмети спорядження дружинника X—XIV ст.:
3— кістка; 1, 2, 4— залізо.

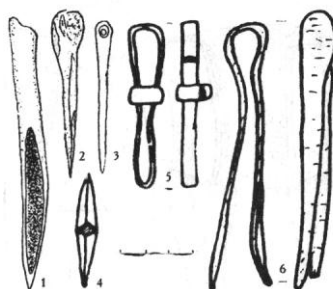

Рис. 11: Знаряддя чинбарів та ювелірів X—XIV ст.:
1, 2, 3— кістка; 4, 5, 6— залізо.

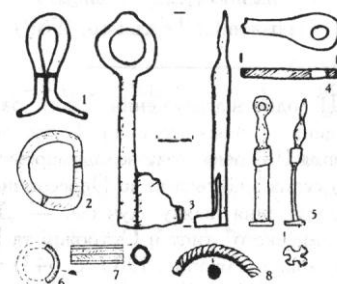

Рис. 12: Вироби ковалів (1—5) і склоробів (6—8) XII—XIV ст.

Зібрані знахідки підтверджують повідомлення письмових джерел про розташування Чемерина на важливому трансконтинентальному шляху Схід – Захід. Волинський відрізок цієї дороги прагнув локалізувати ще Р. Якимович (1933, s. 87-88). На його думку, у Чемерині шлях мав перетинати річкову долину й розгалужуватися: одна дорога йшла вздовж річки Осенище і далі до витоків р. Стубелки (лівої притоки Стубли) в напрямку на Пересопницю, інша – повертала південніше на Заречеськ (рис. 7). Детально цей шлях досліджено С.Терським (1990а, с. 7; 1995, с. 83)*.

*Ще одне відгалуження шляху Захід – Схід, ймовірно, проходило ще більше на південь – через верхів'я р. Путилівки. На його існування вказує літописна згадка від серпня 1161 року, коли володимирський князь Мстислав Ізяславович, минаючи Лучеськ, підступив з військами до Пересопниці (Літопис, 1989, с. 284). Дорога починалася як відгалуження шляху Лучеськ – Дубно у Ярославичах, проходила повз городища “волинського” типу в Острожці та Пісникові. При цьому варто визнати гіпотезу Л. Махновця (Літопис, 1989, с. 543) щодо локалізації літописного Вибуха на городищі Вильбичі (нині об'єднано з с. Пісників). У долину р. Стубли шлях виходив, ймовірно, через Перемилівку – центральне поселення в басейні р. Козульки (рис. 7). Відрізок дороги у межиріччі Миловиці та Козульки перевірений автором у 1989 р. (Терський С., 1989, с. 10).

Місто мало густозаселену сільськогосподарську округу (рис. 5), що займала басейн літописної ріки Оличі (нині – пд.-сх. частина Ківерцівського р-ну Волинської обл. та пн.-сх. землі Млинівського р-ну Рівненської обл.).

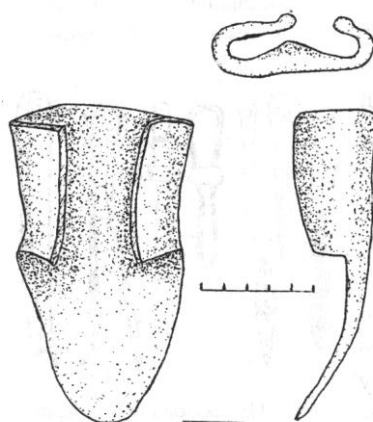

Рис. 13: Залізні наральник та кресало з культурного шару VIII—XVII ст. на поселенні Ставище-5 (розкоп С. Терського, 1989).

Давніми общинними центрами були округлі в плані городища у Пітушкові, Мительному – урочище “Острожець” (Терський С., 1993в, с. 62), Покащеві – урочище “Свята криниця”. На території останнього знаходилося третє за потужністю джерело Волині – початок р. Вербівки, яке слугувало дохристиянським культовим місцем. Воно знищене меліораторами у 1970-ті рр. (Терський С., 1990б, с. 16-17; 1992; 1993а).

Як порубіжні державні замки-фортеці Руської землі в XI ст. в Одерадах та Пісникові було споруджено підпрямокутні в плані городища т. зв. “волинського” типу (Раппопорт, 1967, с. 51-55). Під прикриттям городищ концентрувалися численні неукріплені поселення, мешканці яких займалися землеробством (рис. 13).

Хоролупи. Сусідньою з Чемерином княжою порубіжною фортецею з боку Лучеська служило, очевидно, городище на околиці с. Хоролупи у верхів’ях р. Човниці, або Конопельки (рис. 5, 7). Підтвердження цього знаходимо у документах XV ст., де Чемерин та Хоролупи згадуються як власність відповідно Пересопницького монастиря Пречистої Богородиці та луцького кафедрального собору Св. Івана Богослова (Памятники, 1845, с. 1-2;

АрЮЗР. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 209), що знаходилися по різні сторони кордону між Руською та Володимирською землями.

Рис. 14: Ситуаційний план розташування замку Хоролупи.

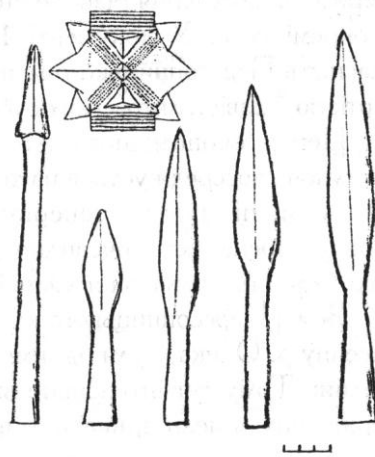

Рис. 15: Бронзова булава та залізні вістря списів з околиць Хоролупів.

Хоролупи археологічно мало вивчені. У селі збереглося обстежене Волинською експедицією Львівського історичного музею городище XII-XIII ст., на земляних укріпленнях якого у XV-XVII ст. виріс єпископський замок (рис. 14).

На території села та його околиць знайдено численні предмети озброєння княжої доби*, наприклад, бронзова голівка булави, виготовлена в Києві у XII-XIII ст., що належала заможному дружиннику (рис. 15).

*У 1980 р. знахідки передано у фонди Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ) мешканцем с. Хоролупи п. А.В.Потрапелюком (№ інв. Рч-961, 962, 4960).

Скарб празьких грошів XIV ст., виявлений у селі після Другої світової війни (Шуст, 1999, с. 402, 405)*, підтверджує, що через Хоролупи у XII-XV ст. пролягав магістральний торговий шлях.

3.ОЛИКА ТА ОКОЛИЦІ У XIV-XV СТ.

Історичний розвиток поселень басейну р. Олики у XIV-XVI ст.

Формування міста

У період занепаду Галицько-Волинської держави протягом XIV-XV ст. відбувається процес розпаду єдиного міського організму – ранньосередньовічного міського комплексу Чемерин, що супроводжувався занепадом його торгово-ремісничих посадів. Територія поселення різко зменшується, а посади трансформуються в окремі села. У документі 1490 р. Чемерин вже згаданий як власність Пересопницького монастиря Різдва Пречистої Богородиці вартістю “...двісті литовських рублів золотом” (Памятники, 1845, с. 2).

Центр економічного життя населення в басейні р. Оличі поступово зосереджується на території торгового посаду, що займав мис у місці злиття теперішніх рік Путилівки та Осенище. Новоутворене місто, очевидно, зберегло давню назву торговиці, що походила від назви ріки Оличі – Олика**.

* У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається 10 срібних монет Вацлава II (1278-1305), що походять з цього, очевидно, великого скарбу (ВКМ, № інв. Н-4546).

** Доказом існування Чемерина та Олики як єдиного поселенського організму є збережена традиція належності до однієї церковної парафії. Так, вже з XIX ст. не зустрічаються відомості про окрему чемеринську церкву (Теодорович, 1889, с.949-986).

Перенесення торгово-ремісничого центру (не плутати з т.зв. мандрівкою поселень) внаслідок розпаду попередньої поселенської структури характерне було для інших міст Волині. Наприклад, у XV ст. роль адміністративного центру сусідньої Надстублянщини перебирає від Пересопниці його колишнє передмістя із замком Жуків, а згодом – Клевань із замком-садибою окремої гілки князів Чорторійських (Терський С., Терський В., 1994, с.49). Подібно у XVI-XVII ст. на р. Стублі поруч з літописним градом Зареченськом виникає містечко Шпаків із замком-садибою відомого на Волині роду шляхтичів Шпаківських (Терський С., 1996, с.9).

Землі Пересопницького князівства, до якого належала територія басейну р. Олика, були одними з найбільш розвинутих місцевостей Волині. Тому тут інтенсивно відбувалася феодалізація – роздача державних земель приватним власникам. У зв'язку з цим населені пункти даної території швидше потрапляють на сторінки документів.

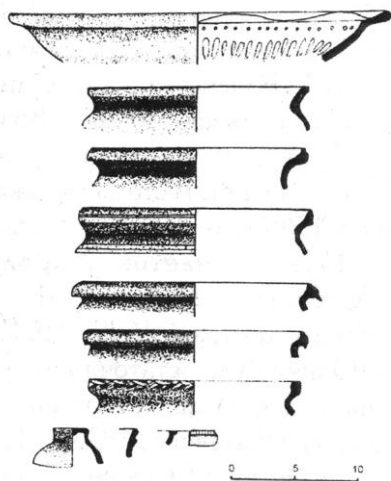

Рис. 16: Дідичі. Гончарний посуд кін. XIII—XV ст.

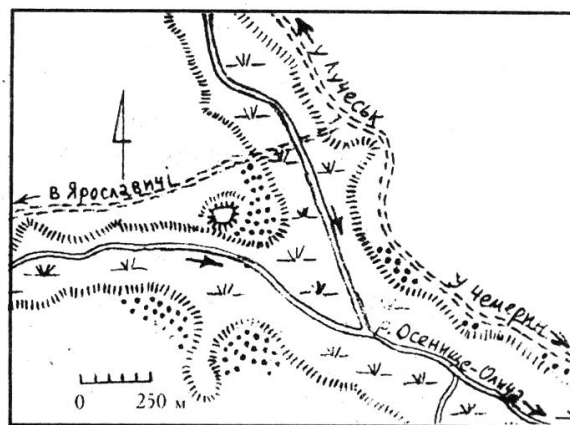

Рис. 17: Ситуаційний план замку Певжа.

Так, з нагоди надання цих земель волинським князем Свидригайлом Леньку Зарубичу у 1433 р., поряд з Оликою згадані також сусідні села Мительне та Довгошиї. При згадці про привілей князя луцькій єпископії у першій половині XV ст. разом з Хоролупами вперше перелічуються навколишні села Покащів, Бакорин та Новосілки. Дерно разом з Одерадами та Певжею потрапляє на сторінки подібного надання Свидригайла, підтвердженого великим князем литовським Казимиром 1445 року, Пашкові Дохновичу (Archiwum, 1886, s. 137).

Значним поселенням в цей час, як показали археологічні розкопки 1989 р., були Дідичі. На мисі правого берега р. Путилівки під час розкопок житлових споруд XIII-XV ст. зібрано, поряд з типовим керамічним комплексом (рис. 16), рештки залізоробного виробництва, в т. ч. сопло для для нагнітання повітря. Звідси ж походить втульчате тригранне вістря стріли для арбалета XIII-XIV ст. (фонди ВКМ, № інв. Рч-1535).

У XVI ст. у маєтку Певжа на місці поселення XI-XIII ст. споруджується дерев'яно-земляний замок (рис. 17; Терський С., 1993в, с. 62-63).

Таким чином, головною причиною перенесення міських функцій з Чемерина до Олики у XV ст. слід вважати формування нової феодалної садиби в усті р. Осенище. Так навколо приватновласницького замку Олики, використовуючи його владні повноваження щодо контролю над торговим шляхом, виростає нове місто*. Власне як місто Олика вперше згадується в документах з 1539 р. (Заяць, 1992, С. 88).

Це був період активного формування міської мережі на Волині. Так, у XVI ст. містечком стають Хоролупи (Сас, 1989, с. 77, 215), які з 1569 р. отримують Магдебурзьке право (Заяць, 1992, с. 91). У 1574 р. маєток Хоролупи набувають князі Радзівіли (АрЮЗР. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 275). На початку XVII ст., як свідчать люстрації 1629-1648 рр., поселенська структура в басейні р. Олики була остаточно сформована. Сюди входили, як власність князів Радзівілів, всі ті поселення, що існують на цій території дотепер (Баранович, 1930, с. 120-121). Ціла низка міст засновується по сусідству з Оликою – у басейні р. Стубли протягом XVI ст. (рис. 18; Терський С., 1993д).

Згадка про Олику XIV ст. зустрічається лише один раз – у грамоті луцького і острозького єпископа Єфрема від 8.12.1322 р. про надання князем Любартом Гедиміновичем сіл соборній церкві Івана Богослова у Луцьку (АрЮЗР. – Ч. 1. – Т. 6. – 1883, с. 1-4). Автентичність документа піддавалася сумніву багатьма вченими (І. Шараневич, А. Лонгінов, М. Дашкевич, Д. Щербаківський, М. Грушевський, Н. Яковенко). Щоправда, дехто з дослідників продовжує настоювати на тому, що документ є оригіналом (Терський С., 1987; Войтович, 1996, с. 86; І. З. Мицько у виступі на конференції в Луцьку у травні 2000 р. повідомив, що справжньою датою документа вважає 1383 р.). Сам зміст грамоти у XVI ст., під час її Perezatverdzhennya, не викликав серйозних зауважень. У ній згаданий “олишський гостинець” – частина давнього транзитного шляху з Києва до Володимира, який продовжував активно діяти також протягом нової доби. До речі, з митного реєстру XVI ст. відомо, що мито з транзитних купців бралось власниками Олики незаконно (Торгівля, 1990, с. 66).

4.ВЛАСНИКИ ОЛИКИ

Генеалогія власників міста – князів Радивилів (Радзівілів)

Як вже згадувалося вище, першим власником Олики був Ленько Зарубич (1433 р.). З переходом Олики у приватне володіння визначальною у розвитку міста стала політика його господарів. Невідомо, хто далі володів Оликою у середині XV ст. З кінця XV ст. маємо документально підтверджену інформацію про зміну власників Олики. Розглянемо їх генеалогію, оскільки вона тісно переплітається з історією міста.

Рис. 18: Околиці Олики у XV—XVII ст.

Напис на портреті литовського гетьмана Петра Яновича Білого, воєводи трокського, старости луцького (1488-1490), який зберігався у костьолі Св. Трійці називає гетьмана будівником костелу Св. Петра і Павла у 1460 р. (Tomkowicz, 1923, s. 21). Олика належала йому принаймні з 1490 р., коли для розширення своїх володінь він обміняв з Пересопницьким монастирем с. Дятьковичі на с. Чемерин.

Петро Янович Монтигердович герба Вадвіч званий Білим (помер близько 1498 р.), маршалок земський, воєвода трокський, спадкоємець також маєтку Несвіж у Білорусі (детальний життєпис див.: Polski..., 1976, s. 675), мав дружину Ганну, дочку Яна В'язовича, намісника смоленського, пізнішого воєводи трокського. Оскільки їх син Ян загинув у битві під

Ведрошню в 1500 р.*, залишені по смерті Петра Монтигердовича волості було поділено між вдовою та дочкою Ганною, одруженою зі Станіславом Кішкою герба “Домброва” (помер у 1513-1514 рр.). Він обіймав посади господарського маршалка, намісника смоленського та великого гетьмана литовського (Polski..., 1966-1967, s. 517). Олика залишилася Ганні Монтигердовичовій. Несвіж отримала її дочка Ганна Кішка. Коли ж раптово померла і Ганна Монтигердовичова, Олика перейшла у володіння її внучки, Ганни з Кішків, одруженої в першому шлюбі (напередодні смерті батька) з Яном Радзівілом Бородатим, маршалком господарським та каштеляном трокським (Олука, 1886, s.527), а в другому – зі Станіславом Кішгайлом, також каштеляном трокським та старостою жмудським.

У такий спосіб Олика разом з Несвіжем та Лахвою більш ніж на 400 років стала власністю магнатського роду Радзівілів**.

*Битва на р. Ведрош поблизу Дорогобужа Смоленського 14 липня 1500 р. була першою великою перемогою Московської держави над Великим князівством Литовським та Руським. У ході битви було вщент розгромлено 5-тисячне військо під керівництвом князя Костянтина Острозького, який потрапив у полон.

**Литовське прізвище Радивіл (від слова “рада”) бере свій початок від легендарного соратника Гедиміна. Князі Радзівіли були приписані до герба “Тромби”: в голубому полі – три чорні труби в золотій оправі, з’єднані устям. На щиті – дворянські шолом і корона з 7-ма страусовими пір’їнами. Окрім того, герб покритий мантиєю з князівською короною. Девіз Радзівілів: “Бог нам радить”. Радзівіли були головними поборниками та захисниками самостійного розвитку литовської держави.

Наступним власником Олики, Несвіжа та інших маєтків був син Яна Микола Радзівіл (1515-1565) на прізвисько Чорний (від кольору волосся), маршалок великий литовський, каштелян віденський, одружений з Єлизаветою Шидловською (1533-1562). У 1547 р. він отримав від імператора Карла V для себе та свого брата Яна спадковий князівський титул князя “на Олиці та Несвіжу”, затверджений у 1549 р. королем Сигізмундом-Августом.

Після смерті князя Миколи Радзівіла володіння розподілили поміж його чотирма синами. Найстарший з них, Микола-Христофор, воєвода віленський, на ймення Сирітка (рис. 19), одержав Несвіж, Ляхву та декілька інших маєтків; Юрій, єпископ віленський, – Дусяти, Крево, а також багато інших; Альбрехт, великий маршалок литовський, – Клецьк з прилеглими землями, а наймолодший Станіслав (1539-1599), пізніший великий литовський маршалок, одружений на Маріанні Міщанці з Варкович, – Олику.

ARTIFICES DIGITI SCRIPSERVNT FRONDIS HONOREM :
SC RIPTA ANIMVM, FORTEM PORTIA EACTA MANVM.

Рис. 19: Микола-Христофор Радзівіл (Сирітка). Портрет, вміщений в книзі “Archiwum domu Radziwiłłów” (Kraków, 1885).

У 1586 р. князь Микола Радзівіл Сирітка утворив три майорати (ординації): несвізький, олицький та клецький*. Майорат означав, що маєток успадковувався старшим у роді, і з цього часу не міг бути проданим, ані відданим під заставу, а у випадку вигасання лінії роду, маєток переходив до іншої, “квітнучої” (Aftanazy, 1986, s. 366).

Першим олицьким ординатом став князь Станіслав Радзівіл. Другим був його старший син Микола-Христофор (1589-1614), неодружений, а по його передчасній смерті – молодший син Альбрехт (Альберт)-Станіслав (1595-1656), великий канцлер литовський, фундатор костелу Св. Трійці та оборонних укріплень міста. Оскільки він не дочекався потомства від двох дружин, олицький майорат перейшов до шостого спадкоємця – несвізького князя Михайла Казимира, литовського польного гетьмана, а відтак аж до ХІХ ст. творив одну цілість з несвізьким майоратом. Останнім нащадком князя Миколи Чорного по прямій лінії був князь Домінік Радзівіл (1786-1813), полковник польських військ під час наполеонівських війн, який не мав синів. Окрім того, за участь у війні проти Росії всі належні йому маєтки були взяті під секвестр, тобто державою було накладено заборону на користування приватним майном. Завдяки клопотанню князя Адама Чарторийського, в 1814 р. цар Олександр І ліквідував секвестр обох майоратів та надав їх Антону Радзівілу (1775-1832), представнику т. зв. “пруської” лінії, що походила від клецьких ординатів. Князь Антон, одружений з Людвікою-Фредерикою, княжною Пруською, намісник Великого князівства Познанського, музикант і композитор, став несвізьким ординатом ХVІІІ та олицьким Х. Після його смерті в 1833 р., згідно з родинним правилом, майорати були розділені поміж двох синів князя Антона, що мешкали у Пруссії. Несвізький отримав князь Фредерик-Вільгельм, а олицький – князь Богуслав (1809-1873), ХІ ординат Олики, одружений з Леонтиною-Габріелою, графинею Кларі та Алдрінген. По ньому спадкоємцем

* Клецьк – місто в Білорусі поблизу Несвіжа.

був син Фердинанд (1834-1926), одружений з Пелагеєю, княжною Сапегою. Останнім XII ординатом Олики був один з синів князя Фердинанда – Януш Радзівіл (1880–1967), одружений з княжною Любомирською.

5.ОЛИКА У XVI-XVIII СТ.

Магдебурзьке право. Суспільний, економічний та культурний розвиток міста

Внаслідок занепаду Пересопниці та її сателітів протягом XVI ст. значно зросла вага Олики (рис. 18). Очевидно, тут була, як на той час, значна колонія переселенців із заходу, для потреб яких було засновано католицьку парафію і в 1450 р. поруч із замком збудовано католицький храм Св. Петра і Павла – найдавніший із збережених сьогодні на Волині цегляних костелів (Олюка, 1886, s. 527).

Основою функціонування середньовічного міста були ремесло та торгівля. Відомості про їх розвиток в Олиці знаходимо в юридичних актах XV-XVIII ст. Визначальною ознакою міського статусу Олики є повідомлення про право торгу в цьому місті на початку XVI ст. (Верзилов, 1898, с. 45). Власники міста були зацікавлені у зростанні міської економіки, оскільки одночасно зростали їх прибутки.

З документів довідуємося про суперечку, яка виникла між власниками двох головних міст на території колишнього Пересопницького князівства: Олики та Клевані. Розташовані по сусідству на одному важливому торговому шляху, ці міста були затятими суперниками. Відомо, що вони прагнули вирішити суперечки, що виникали між містами, через суд. Так, у 1511 р. з'явився судовий декрет Сигізмунда I з приводу позову поміж власником Олики шляхтичем Станіславом Петровичем з Цехановця Кішкою, згодом – маршалком Великого князівства Литовського, та власником Клевані князем Федором Чорторійським про час проведення торгів в Олиці та Клевані. Великий князь литовський разом з державною радою винесли постанову, згідно з якою “от сих часов пану Станиславу не казали есмо в его именью у

Олыце торгу мети в неделю, а казали есмо ему торг мети во второк; а князь Федор маеть мети торг у имении своем в Клевани в четверг” (Сас, 1989, с. 155). Ще більше загострилася суперечка після переходу Олики у власність Радзівілів. Останні виставили претензії на урочище “Городище” в околиці Клевані, де князі Чорторійські у 1475 р. розпочали будівництво кам’яного замку. У 1555 р. судова справа між власниками Олики та Клевані завершилася остаточним територіальним розмежуванням володінь Радзівілів та Чорторійських у басейнах р. Стубли та Олики (Stecki, 1888, s. 199).

Олика вважалася зразковим приватновласницьким маєтком (Грушевський, 1994 (1905), с. 352). У 1564 р. від свого власника Миколи Радзівіла вона одержала Магдебурзьке право “на зразок столичного міста Віденського”. У хартії зазначалося, що вїт буде наставлятися дідичем (власником); райців та лавників (суддів) буде щороку вибирати громада; апеляція на вїта йде до дідича (АрЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – 1869, № 19). Пізніше з’являється ще колегія “тридцятьох мужів” (на зразок відомих “сорока мужів” у Львові).

Найважливіші судові справи у місті розглядалися замковим судом. Вибори урядовців проводилися на зборах усього поспільства у ратуші, але фактично за участю цехів та заможної верхівки міста. Церемоніал відзначався пишністю і розпочинався після церковної відправи. Обрані приносили присягу: спочатку – райці, а потім – лавники. Обиралося 4 райці та 4 лавники замість 12, як це визначалося правом. Раду очолював бурмистр, а лаву – вїт. Бурмистрами по черзі щоквартально ставали радці. Судові засідання обидві колегії в більшості проводили спільно. Контрольний орган – колегія “тридцятьох мужів” – встановлювала податки та перевіряла міські рахунки.

Окрім цих урядовців, до міського управління входили допоміжні служби – так звані шафари, на які було покладено збір податків. Засідання міських урядовців проводилося в ратуші. Тут же відбувалися міські урочистості, приватні збори. У підвальному приміщенні містилися кімнати

для ув'язнених. Члени міської ради наглядали за справністю міських укріплень. Рада слідкувала за дотриманням норм торгово-ремісничої діяльності, за якістю виробів ремісників. Записи про засідання міського управління велися писарем, якому відводилася важлива роль серед урядовців. До міського уряду обиралися цехмістри, купці та інші заможні міщани.

У міському управлінні несли службу допоміжні урядовці: возний, нічна сторожа, прокуратор (судовий захисник), слуги, посланці (пахолки), майстер справедливості (кат) та ін. (Тхор, 1993, с. 33-34).

Справжнім розпорядником в місті, як зазначав М. Грушевський, був вййт, поставлений дідичем або його управителем; міські урядники при ньому виконували лише підрядну роль. Власник розпоряджався в місті, як в своєму маєтку; його укази виконувалися під страхом арешту, кайданів, вигнання або ж навіть втрати прав власності в місті. “Права міщан на свої ґрунти й дома взагалі не більші ніж у селян – се не власність властива, а право уживання (тому часом остро заборонялося в таких приватних містах продавати свої ґрунти шляхтичам, що могли претендувати на права повної власності)” (Грушевський, 1994 (1905), с. 352).

За містом було закріплено понад 300 ланів землі, з яких значна частина належала боярам, духовенству, а 2-2,5 лани використовувалися для вигону (Оґюка, 1886, s. 527-528).

За люстрацією 1570 р. (Źródła..., 1902, s. 14), в Олиці налічувалося 318 будинків, 19 вітряків, одна крупорушка (круподерня) і 6 казанів для виробництва горілки. Згодом кількість горілчаних котлів зросла до 10.

Прибутковим вважався рибний промисел. Так, у 1563 р. олицький міщанин Федір Пінчук разом з вййтом м. Білева спільно орендували Поїлівський ставок на р. Стублі (поміж Заріцьком та Шпаковим). Загальні витрати на організацію цього промислу були значними на той час – 200 кіп литовських грошей. Великого поширення набули водяні млини. За

люстрацією 1570 р., в Олиці обкладалося податком 21 мучне, два рудних та 1 тартачне (лісопильне) колесо, а також 11 ремісників (Сас, 1989, с. 119).

Щороку відбувалося п'ять ярмарків, де торгували великою рогатою худобою, кіньми, дерев'яним посудом, зерном, хлібом тощо. Сукна, свитки, шуби, виготовлені в Олиці, продавалися на ринку в Луцьку. Великі прибутки також приносив перепродаж хутра (Верзилов, 1898, с. 52, 75).

Мешканці міста повинні були сплачувати натуральні та грошові податки. Так, податок з помешкання становив 5 грошів, присадибної ділянки – 4 гроші, земельного наділу – 20 грошів за лан, вітряка – 24 гроші; ремісники платили по 7 грошів.

Як найбагатшого міщанина на той час документи подають першого вйта Олики Оলেখна Скуйбїду – сина луцького пушкаря Петра Скуйбїди (Сас, 1989, с. 31, 120).

На високий соціальний статус міщан Олики вказує факт володіння зброєю. Уявлення про це маємо з документа від літа 1565 року. З нього відомо, що половина з-понад 300 олицьких міщан, які під керівництвом магістратських урядників нападали на Дерно – сусідній маєток князя Федора Головні, була на конях та “у зброях”. Решта міщан діяла пішим строем – ”з гаковницями, ручницями, з сагайдаками, з рогатини” та іншою зброєю (Сас, 1989, с. 61-62).

Розбудова Олики відзначилася її появою на географічних картах. Вперше Олика з'явилася на карті Речі Посполитої 1585 року авторства Станіслава Сарницького (Buczek, 1935, s. 15).

21 червня 1622 р. король підтвердив Олиці Магдебурзьке право. Згідно з люстраціями 1629-1648 рр., у ній нараховувалося 675 будинків, а на передмісті Турчин – 38 будинків (Баранович, 1930, с. 130, 138). Таким чином, Олика за кількістю мешканців стала одним з найбільших міст Волинського воєводства*.

*Ріст міст в ті часи був тісно пов'язаний із зростанням маєтків, центрами яких вони були (Баранович, 1930, с. 22; див. рис. 18)

Якщо брати в середньому 5-6 чоловік на дим, то кількість населення міста в цей час становитиме понад 3 500 чол.

З розвитком економіки міста пов'язані зміни в етнічному складі його мешканців. Основу населення міста увесь час від моменту його заснування складали українці. Це підтверджують, як прізвища виборних членів магістрату, так і дані про їх віросповідання, а також топографія храмів. Римокатолики, переважно поляки, а також іудеї, які займалися підприємницькою діяльністю, мешкали в середньому місті. Протягом XVI-XVIII ст. їх чисельність зростає. Згідно з переписом 1678-1679 рр., в Олиці було оподатковано 150 іудеїв (АрЮЗР. – Ч. 7. – Т.3. – 1905, с. 276).

Про певні протиріччя, які виникали між етнічними групами в місті, свідчать неодноразові укази власників Олики про заборону іудеям наймати служницями дівчат-християнок (Каталог..., 1971, с. 83, 89). Якою була причина для видання цих указів, можна бачити на прикладі випадку в Дубному, де магістрат у 1716 р. засудив двох служниць-християнок до страти за перехід в іудаїзм (АрЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – 1869, с. 267).

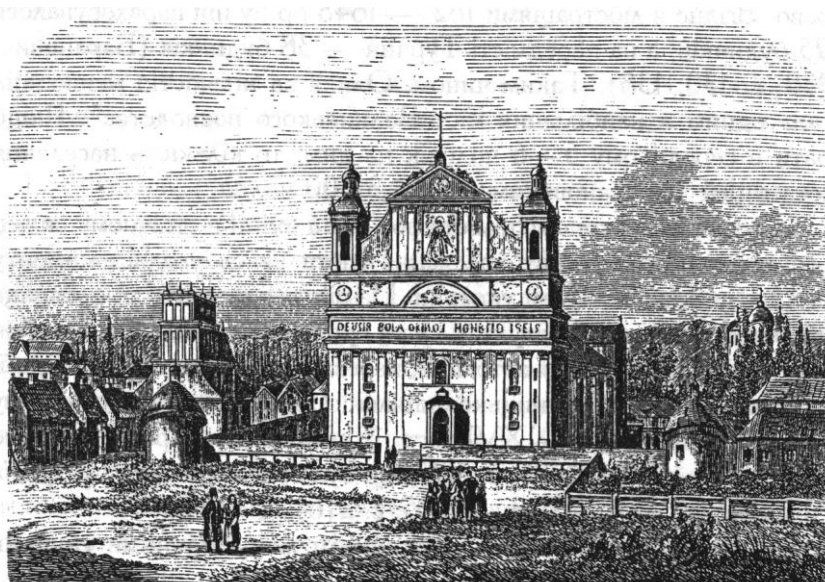

Рис. 20: Олика у середині XIX ст.
Грав'юра з часопису "Tygodnik ilustrowany" за 1860 р.

Найбільший розквіт Олики припав, на думку А. Сендульського, на середину XVII ст., про що свідчить зведення оборонних мурів міста.

Очевидно, у першій половині XVII ст. було збудовано також монументальну споруду ратуші з вежею (рис. 20).

Не дивлячись на досить добрі, як на ті часи, укріплення, Олика була розграбована та спалена козаками Хмельницького під керівництвом Колодки в 1648 р. У 1651 р. 18-тисячні козацькі загони під проводом Донця вдруге обложили місто. Оборonoю керував поручник Ласоцький. Облога тривала кілька днів, однак прибуття королівських військ під командою О. Конєцпольського змусило козаків відступити.

Після смерті Альбрехта Радзівіла (1656) почався поступовий занепад замку та міста, оскільки князі більше не мешкали в Олиці (1878, с. 573). На зменшення чисельності населення міста вказують дані перепису населення луцького повіту 1677-1678 рр. Олика тут згадана лише як містечко (АрЮЗР.– Ч. 7. – Т. 3. – 1905, с. 250, 276).

У XVIII ст. продовжувала активно діяти колегіата Св. Трійці, закладена у 1638 р. Францішеком Ксаверієм Заєрським, луцьким єпископом-помічником (суфраганом) та першим препозитом-інфулатом. З метою підтримання високого рівня освіти, Олицький колегіум при колегіаті діяв як філія Академії у Замості. Згідно з фундаційним актом А. Радзівіла 1638 р., у колегії повинні були працювати п'ять професорів: один мав викладати Святе Письмо, теологію та казуїстику, а також керувати школою за статутом Академії в Замості, другий – читати логіку та риторику, третій – поетику, четвертий – граматику, п'ятий – основи наук, тобто бути бакалавром парафіяльної школи. Заснування нового навчального закладу затвердив король та сейм, а також луцький єпископ (Карліна, 2000, с. 91).

У складі колегіати діяла духовна семінарія. До господарства колегіати належав згаданий в люстрації 1663-1665 рр. “бровар Академічний” (АрЮЗР.– Ч. 7. – Т.3. – с. 247).

У другій половині XVIII ст., у зв'язку фінансовими проблемами, зменшилася кількість предметів, що викладалися, і знизився рівень знань учнів Олицького колегіуму (Карліна, 2000, с. 91-93).

Це був період економічного та культурного занепаду українських земель. Довершила його війна. У 1702 р. місто пограбували шведи.

На початку XVIII ст. в Олиці налічувалося 1073 мешканці. У 1718 р., можливо, після пожежі, в місті залишалось 90 незабудованих ділянок (АрЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – 1869, с. 273-274). Серед волинських шляхетських маєтностей на той час єдина Олика втрималася на правах майорату.

У 1763 р. сеймова конституція підтвердила Магдебурзьке право. До складу магістрату входив війт-шляхтич, чотири бурмистри, які виконували свої функції по чергово протягом трьох місяців, чотири райці, шість лавників і один писар (Карліна, 1999, с. 289).

Численні магістратські акти XVIII ст. свідчать про суспільне життя міста. В акті від 29.03.1706 р. згаданий війт Юрій Соколовський, а в 1782 р. на цій посаді був Стефан Познович (АрЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – 1869, с. 223, 461). Тоді ж з'являється посада президента міста. З протоколу виборів міських шафарів, що відбувся на сходці “тридцятьох мужів” Олики 18 липня 1784 р., відомо, що виборче право мали мешканці трьох її основних частин: передмістя Завороття, середнього міста, які вибрали на цю посаду Конрада Сосніцького і Стефана Малішкевича, і міста Залісоче, яке обрало Овдія Трохимовича і Мусія Хвилоневича (АрЮЗР. –ч. 5. – Т. 1– 1869, С. 469).

У 70-80-х рр. XVIII ст., коли серед мешканців Олики зросло число шляхтичів, що першочергово займали різні виборчі посади, наприклад, старші радці Станіслав Заблоцький, Бадовський й ін. (АрЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – 1869, с. 447, 461), а також під впливом демократичних віянь з Європи ставали дедалі частішими конфлікти шляхтичів-міщан з власниками Олики – князями Радзівілами (АрЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – 1869, с. 462).

Магдебурзьке право визначало суворість звичаїв. Так, за вироком Олицького магістрату від 25 січня 1782 р. труп самовбивці – президента міста Івана Рисецького було приписано волочити вулицями, прив'язавши до кінського хвоста (АрЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – 1869, с. 460). Ще приклади: у 1781 р. мешканця Олики Ониська Яблонського було довічно ув'язнено в замку за

наклепи на місто (АрЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – 1869, с. 453). Цехмістри повинні були карати “своїх братів” (членів цеху) за те, що вони не ходять на службу до костелу (АрЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – 1869, с. 448-449).

У цей період місто потерпіло від постою російських військ (1769 р.) та пожеж 1752, 1780 рр. (АрЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – 1869, С. 441, 457; Оўка, 1886, с. 528).

Втрата економічної ваги була однією з причин, через яку Олика після переходу Волині до складу Російської імперії в 1793 р. входить лише на правах приватного містечка у Дубнівський повіт новостворюваної губернії. Щоправда, збережено магістрат, що надалі іменувався “Олицькою ратушею” і за підтримки мешканців Олики продовжував виконувати функції керівного органу містечка.

Наприкінці XVIII ст. в Олиці було понад 300 будинків, а її населення складало лише 1773 мешканці.

6. ТОПОГРАФІЯ ТА ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ОЛИКИ XVI-XVIII СТ.

Замок князів Радзівілів. Оборонні укріплення та храми міста

Замок. У 1558-1567 рр., згідно з написом на пам'ятній плиті із пісковика 1564 р., для князя Миколи Чорного (1515-1565) на місці при злитті рік Оличі та Миловиці будується чотирикутна фортеця з бастіонами по кутах – одна з перших в Україні. Роботи щодо зміцнення укріплень завершилися у 1640 р. Про оборонну міць фортеці свідчить той факт, що на протязі 1591-1648 рр. вона витримала багато облог. Фортифікаційні споруди склалися з валу та чотирьох бастіонів з вежами. У центрі планувалося спорудити князівський палац. У фортеці зберігалося 18 гармат різного калібру, а в цейхгаузі – 6 бочок пороху, селітра, сірка, 45 мушкетів, 747 куль до них та

інша зброя й обмундирування* (Карліна, 1999, с. 288). У 1706 р. російський цар Петро I конфіскував всю військову амуніцію для своєї армії (Кашевський, 1970, с. 281). У XVIII ст. фортеця втратила оборонне призначення. Військова зала залишалася тут до 1794 р.

Про початковий вигляд замку дає уявлення його найдавніше зображення роботи невідомого автора – гравійований (мідерит) ландкартний план XVII ст. (за іншими даними – XVIII ст.) зі збірки Павліковських у Львові. На ньому зображено замок з польоту птаха (рис. 21).

На плані виразно намальовано чотирикутник із штучно насипаних та підмурованих валів з чотирма наріжними бастіонами, а також різного розміру невеликі будинки в центрі – на дитинці, з трьох сторін. Окрім двох башт, розташованих у середині бастіонів, було ще дві в межах дитинця. Найвища, чотириповерхова, стояла біля палацу. Він, згідно з інвентарем 1686 р., складався з семи покоїв, каплиці, горішньої зали та чотирьох долішніх кімнат й аптечки. З правого боку від брами мали бути ще якісь “дерев’яні приміщення”. Окрім того, в середині дитинця розміщувалася також стайня та дві криниці: одна у вежі, інша – під валом, між мурами (Aftanazy, 1988, s. 368).

Не дивлячись на те, що після смерті князя Альбрехта Станіслава Радзівіла олицькі ординати мешкали переважно у Несвіжі, замок в Олиці перебудували на палац. Про це свідчить інвентар з січня 1737 р. (Piaskowski, 1737). Від містечка провадили до замку ворота, “повністю мальовані простою фарбою під мармур”. Далі знаходився міст, зведений над ровом, а за ним – брама “з каменю в квадрат тесана”, на ній – плита з написом 1640 р. та фігурою Матері Божої Лоретанської з білого алебастру. По боках брами вміщено “на залізних прутах індекси до астрономічних компасів, перед тим намальованих на мурі”. Над брамою – постамент, “ніби ганок мурований з

*Повідомлення про 202 гармати та 6 тисяч ядер (Сендульський, 1878, с. 574) є фантастичним перебільшенням.

цегли”, що служив великого розміру кам’яній скульптурі Св. Михайла з крилами залізної або позолоченої мідної бляхи. З обох сторін від брами стояли приміщення для сторожі – кордегардії.

У результаті перебудов замку на резиденцію, що тривали приблизно до 1760 р., з’явилась єдина палацова споруда (100x98 м) по периметру дитинця старої фортеці. Головне житло, під час будівництва якого були використані стіни старого палацу, займало південно-східну сторону внутрішнього двору. Це була прямокутна в плані триповерхова споруда з підвалами і з ризалітом у центрі з боку міста. З однієї сторони центральної частини будівлі знаходився склепінчастий воротний проїзд, а з іншої – вхід з дитинця у палац. Зовні була закладена тераса, що закривала нижній поверх палацу.

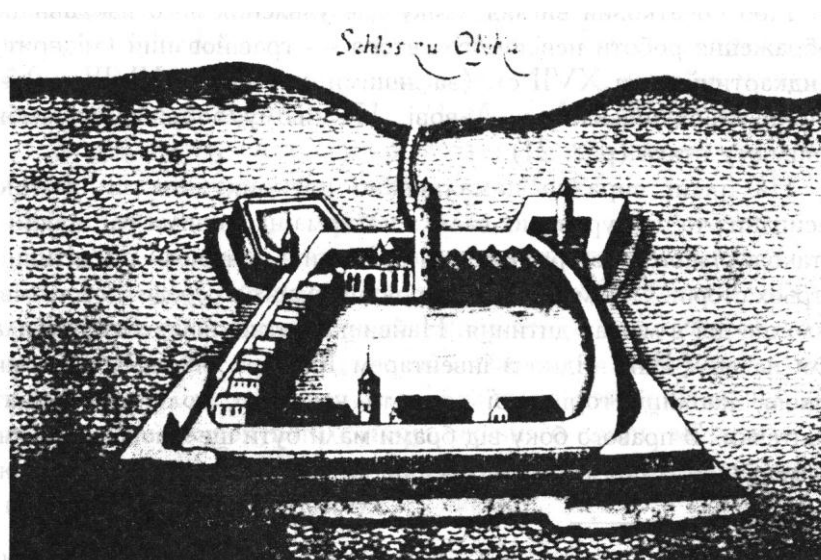

Рис. 21: Ландкартний план замку Олики XVII ст.

Брами замку в Олиці були зроблені подвійними, подібно до інших замків Радзівілів у Несвіжі та Білій. Передня, нижча, нагадувала тріумфальну арку; над нею була розміщена каплиця (рис. 1). Друга брама, внутрішня, увінчувалася двоярусною годинниковою вежею. Її нижня, широка, основна частина була включена в крило замку і мала форму видовженого восьмикутника. У 1755 р. за проектом Якуба Фричиньського брами щойно були виведені з фундаментів будівничим Яном-Юрієм Кнакфусом, який одночасно був садівником (Kowalczyk, 1997, s. 35-36).

Замковий комплекс мав вигляд майже правильного квадрата, утвореного насипними валами та чотирма кутовими бастіонами, на яких раніше стояли дозорні вежі, з палацом у центрі (рис. 22). З трьох боків укріплення було оточене ровом, облицьованим цеглою. Вся ця територія займала 2,7 га. Найближчим аналогом є замок Любомирських у Ряшеві (Dutkiewicz, 1934, s. 232). Подібним за композицією до палацового комплексу Радзівілів в Олиці був і замок Хоткевичів у Ляховичах біля Несвіжа (Ляховичи, 1997). На кінець XIX ст. два замкові бастіони з чотирьох були вже зруйновані.

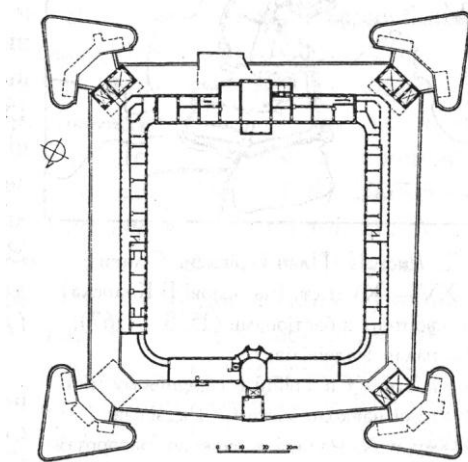

Рис. 22: План замку Олики за Tomkowiicz S.

Місто. Олика займала зручний для організації оборони мис поміж ріками Олича та Миловиця неподалік від замку. Первісна топографія міста невідома. Найдавнішим із збережених об'єктів Олики є згаданий храм Св. Петра і Павла, споруджений на давньому кладовищі. Він, ймовірно, відповідає місцю розташування найдавнішого парафіяльного храму, поруч з яким діяла торговиця. Можна припустити, що місто у XV ст. займало лише лівий берег р. Миловиці. Надання Магдебурзького права було поворотним моментом у розвитку топографічної структури міста. У зв'язку з цим територія Олики, очевидно, була заново розпланована. У межі міста ввійшов і правий берег річки (нині – с. Залісоче).

Якими були первісні укріплення Олики – невідомо. Активна розбудова укріплень Олики, очевидно, співпала з наданням магдебурзького права.

Станіслав Радзівіл (1559-1599) оточив місто земляним валом. У 1630-х рр. Альбрехт Радзівіл (1593-1656) звів навколо Олики мури заввишки 7 м з двома брамами, що мали бійниці. На будівництві міських оборонних споруд використовувалися турецькі та татарські військовополонені.

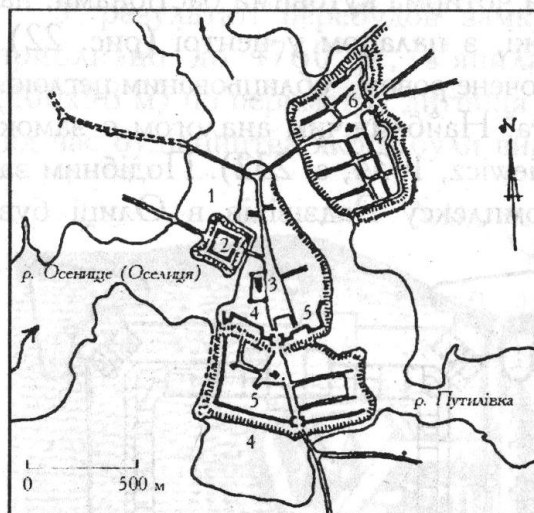

Рис. 23: План укріплень Олики у XVI—XVII ст. (на основі Б.Колоска):
 1—фортеця з бастіонами (1558—1567);
 2—палац Радзівілів;
 3—косяол Св.Трійці в середньому місті;
 4—вали навколо міста С. Радзівіла;
 5—мури А. Радзівіла навколо Завороття (1630-ті рр.);
 6—Луцька мурована брама на Залісочому.

Від сторони поля територія Олики була захищена двома лініями оборони (окрім замкової фортеці), що впиралися в береги рік.

Перша лінія проходила вздовж рову та вулиці Вальної, що із заходу з'єднувала заплави обох річок і тяглася близько 2 км. Довжина укріплень, що оточували с. Залісоче і виходили до р. Миловиці (рис. 23), становила близько 1060 м, а площа внутрішньої території – понад 15 га (Колосок, 1993, с. 16). На кінець XIX ст. від міських земляних укріплень ще зберігалася невелика ділянка валів на Залісочому висотою до 6 м та довжиною близько 600 м (Антонович, 1901, с. 71).

Певну оборонну функцію виконував, безсумнівно, великий став при злитті Путилівки та Оселиці. Нині від мурованих міських укріплень залишилися лише Луцькі ворота, що є двоярусною прямокутною в плані

спорудою з арочним проїздом (рис. 24). Другий ярус – частково збережений ренесансний аттик, ритм глухої аркади якого побудований на чергуванні напівциркульних та кілеподібних арок. Площини ніш декоровані орнаментом, утвореним кольоровими поперечинами цегляної кладки. Для пам'ятки характерні бійниці у формі перевернутого отвору замка (Памятники, 1985, с. 80).

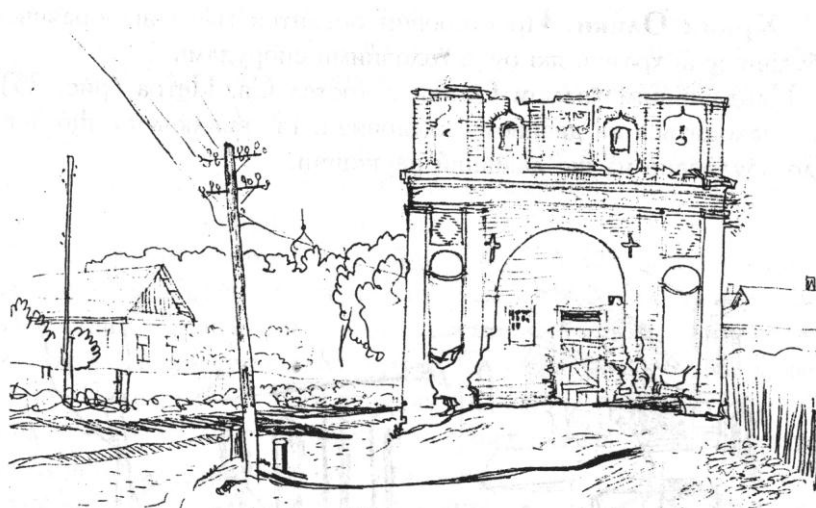

Рис. 24: Луцькі ворота. Мал. Р. Г. Метельницького, 1960-ті рр.

Вже на початку XVII ст. навколо міських укріплень сформувалися три основні передмістя. Вперше їх назви зустрічаються у люстрації 1630 р. Це – Турчин на північному заході від замку, мав 36 димів* (Баранович, 1930, с. 138), Залісоче – при виїзді на луцьку дорогу та Миловиця – на півдні. З XVI ст. відома стара назва одного з передмість – Завороття (Оґука, 1886, s. 527). Розширення території міста з побудовою нових укріплень внесло зміни у топографію Олики. З перепису населення 1662 р. відомі три основні складові частини міста: передмістя Завороття, де податком обкладалося 105 димів, середнє місто – з 10 та місто Залісоче – з 99 димами (АрґЮЗР. – Ч. 7. – Т. 3. – 1905, С. 121).

Храми Олики. Просторовий розвиток міста відобразився у будівництві храмів, які були головними спорудами.

*Дим – господарство, як податкова одиниця.

Найдавнішим храмом Олики є костел Св. Петра (рис. 25). Він знаходиться на давньому кладовищі. Не виключено, що його було збудовано на ще давнішій церкoviці.

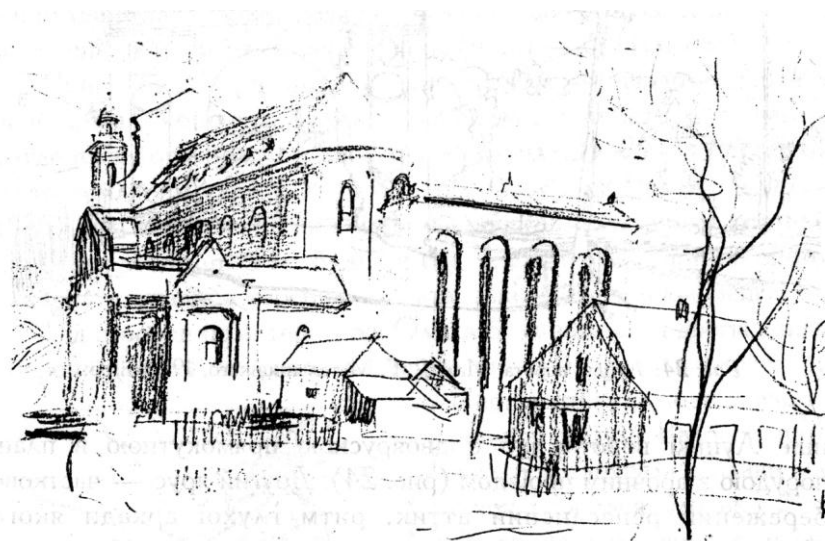

Рис. 25: Костели Олики. Мал. Р. Г. Метельницького, 1960-ті рр.
(храм Св. Петра — на передньому плані зліва).

Одним з найбільш старовинних храмів Олики є церква Св. Трійці на Заворотті, заснована, ймовірно, у XVI ст. У 1886 р. на місці старого, невідомо, коли і ким збудованого дерев'яного храму, що згорів 20 березня 1871 р., було зведено новий (Теодорович, 1889, с. 983).

Церкви Олики були давніми осередками культури та мистецтва. На жаль, сьогодні ще не потрапили в поле зору дослідників ікони XVII ст., які збереглися з тих часів. Загубився слід цінної реліквії – хрест митрополита Феогноста з південнослов'янськими написами, яким ще в XIX ст. користувалися в одній з олицьких церков (Антонович, 1901, с. 71).

Микола Радзівіл Чорний, який був прихильником протестантського руху послідовників Кальвіна, передає їм костел Св. Петра. У 1612 р. його було перебудовано. Князь Станіслав, повернувшись у лоно католицького костелу, виганяє з Олики протестантів. У другій половині XVI ст. він створює фундацію для заснування нового костельу та парафіяльної школи в Олиці, підтверджений у 1593 р. (Каталог..., 1971, с. 34).

Його син, Альберт-Станіслав, подбав не тільки про розбудову міста. У 1635 р. його стараннями було закладено будівлі колегіати у з костелом Св. Трійці, а також шпиталь.

Мурований костел Св. Трійці (рис. 20 і 25) було вибудовано за проектом відомих архітекторів Бенедетто Моллі та Джованні Маліверна. Будівельні роботи проводилися під керівництвом Р. Баффки за участю архітекторів Я. Банчковського, С. Марковича та В. Садовського. Пам'ятка являє собою тринефну базиліку з нартексом, хорами та напівкруглою апсидою (рис. 26), перекриту хрестовими склепіннями на підпружних арках. Під костелом знаходилася крипта (приміщення для поховання). В основу барочного фасаду храму було покладено схему фасаду церкви Іль Джезу в Римі архітекторів Джакомо-Бароцці да Вінййола і Джакомо делла Порта.

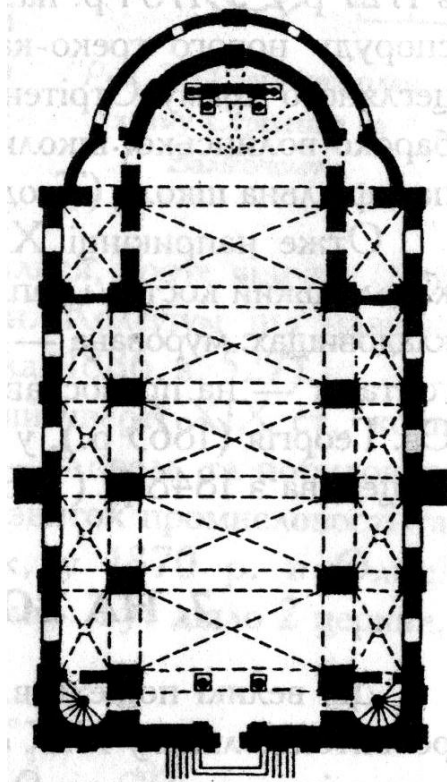

Рис. 26: Сучасний план костелу Св. Трійці.

Костел було пишно декоровано скульптурами (Святих Войцеха, Станіслава, Петра і Павла, розміщених на фасаді поміж коринфськими пілястрами) та різьбою у виконанні відомого львівського скульптора М. Ерленберга (відомого як Алемпі, Алемпех). Велике прямокутне поле

фронтона займала стюкова плоскорізьба, що зображала постать Богоматері, що стоїть на півмісяці посеред хмар та голівок херувимів.

Поміж пілястрами всередині храму розташовувалися великі живописні полотна з циклу «Життя Марії», шість з яких зберігаються зараз у Національному музеї у Львові*.

Навколо костелу в 1635-1640 рр. було зведено стіну з вежами. У 1960-х рр. розібрали північно-східну вежу, значну частину східної та західної стін, а також північну стіну з воротами (Памятники, 1985, с. 81). Все це в останні роки було відновлено.

З переходом Волині до складу Російської імперії в 1795 р. поступово змінюється політика щодо віросповідання. Католицькі установи поступово закривають, ліквідовують монастир із духовною семінарією. Державну підтримку одержує православна церква.

Внаслідок розбудови міста в XVI ст. до його території було віднесено давнє поселення на правому березі р. Миловиці (тепер с. Залісоче). Очевидно, тоді для цього району міста поруч з Луцькою брамою було зведено свій парафіяльний храм, т. зв. церква “на могилках” (фундація князя Казимира-Михайла Радзівіла з 1727 р.). У 1784 р. на його місці було побудовано восьмигранну споруду нового греко-католицького (згодом – православного) цегляного храму Стрітення – одну з найдосконаліших пам’яток бароко волинської школи (рис. 27). При ньому від 1878 р. діяла парафіяльна школа (Теодорович, 1889, с. 984).

Отже наприкінці XIX ст. у місті було дві старі церкви та католицький костел і каплиця. Окрім того, стояли каплиці на трьох кладовищах: мурована – на римо-католицькому, а дерев’яні, покриті гонтами – на православних кладовищах: в Миловиці – каплиця Св. Георгія (1865 р.), у Залісочому – Воздвиженська, що діяла як церква з 1848 р. (Теодорович, 1889, с. 984).

* Ці полотна, разом з фрагментами мурованої епітафії, що зберігаються у Золочівському замку, були виявлені в 1961 р. експедицією Б.Возницького (нині – директора Львівської галереї мистецтв).

7. НА ЗОРІ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

Дві великі пожежі в 1803 та 1823 рр. негативно вплинули на розвиток Олики у ХІХ ст. Під час війни з Наполеоном у 1812 р. у приміщеннях палацу Радзівілів розташували військовий шпиталь російської армії, який залишався тут до 1837 р. До 1840 р. замок стояв незаселеним і почав руйнуватися (рис. 28).

За переписом 1830 р. християнській громаді міста належало 300 будинків, а єврейській – 400. Загалом у містечку мешкало 4 000 осіб (Карліна, 1999, с. 289).

“Олика, окрім замку, не є гарною, але має досить багато давніх будівель та пам’яток”, – так відгукувався після відвідань Олики близько 1839 р. відомий польський письменник Юзеф-Ігнаци Крашевський (Kraszewski, 1985 (1840), s. 213).

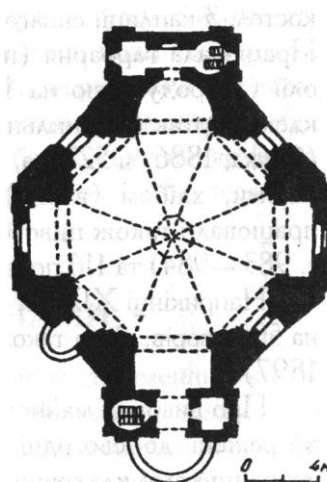

Рис. 27: Сучасний план храму Стрігения на Залісочому.

Однією з причин занепаду міста було переміщення основної торгової магістралі із Західної Європи в глиб Російської імперії. Шлях оминав Олику і йшов за маршрутом: Устилуг – Локачі – Торговиця – Дубно – Мізоч – Острог (Комаренко, 1992, с. 43).

Одночасно із занепадом міста змінюється етнічний склад його населення. Внаслідок швидкого природного приросту його заселяють

переважно бідні іудеї (51 % у 1870 р.). “Encyklopedia Powszechna” (1901, s. 91) навіть фіксує повну відсутність торгівлі в місті.

Рис. 28: Замок від міста (зі сходу). Мал. W. Szotarski (?), бл. 1845 р.

У 1838 р. будинки, де містилися католицький колегіум та семінарія, завалилися, проте відразу були відбудовані на кошти князя та парафіян. Колегіум під назвою парафіяльної школи діяв до 1846 р. (Оґюка, 1886, s. 527).

Іншу картину спостерігаємо в останній чверті XIX ст., коли з прокладенням залізничної колії Рівне – Ковель та побудовою у 1870-х рр. станції за 9 км від міста розвиток промисловості та торгівлі в Олиці пожвавлюється. Так, у 1870 р. в Олиці нараховувалося 413 дворів та 4073 мешканці. Тут діяло 2 церкви, костел, 3 каплиці, синагога (рис. 29), 5 будинків молитви для іудеїв. Працювала гарбарня (підприємство оброблення шкір), 5 фабрик олії (з продукцією на 12 300 рублів сріблом щорічно), фабрика клею, тартак (лісопильня). У місті відбувалося щорічно 4 ярмарки (Оґюка, 1886, s. 527), а, невдовзі, 5 ярмарок в рік, на яких торгували кінями, хлібом (зерно), дерев'яним посудом і ликом. У місті працювали також пивоварний завод і 2 млини (Теодорович, 1889, с. 983-984) та 116 приватних крамниць (Кашевський, 1970, с. 282).

Наприкінці XIX ст. кількість мешканців зросла до 4882 чоловік на 505 дворів, діяла також миловарня та початкове училище (Олька, 1897).

Про високий майновий ценз окремих мешканців міста свідчать збережені до сьогодні рештки розкішних надгробків на римо-католицькому кладовищі.

У 1870-х рр. приміщення ратуші з частиною міського архіву згоріло. Проте невдовзі його було частково поновлено (Сендульський, 1878, с. 574).

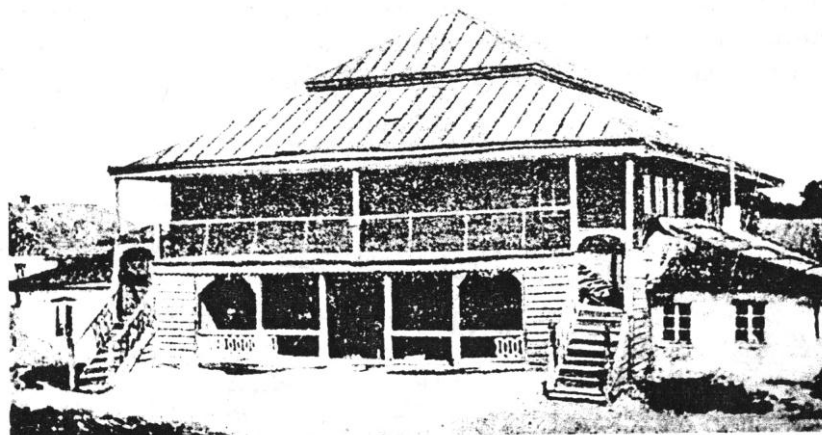

Рис. 29: Синагога (світлина Н. Poddębski, 1920-х рр.).

У 1883 р. почалися ремонтно-реставраційні роботи у замку, що продовжувалися майже 30 років. За деякими даними, на першому етапі цими роботами керував відомий львівський архітектор Зигмунт Горголевський.

Населення міста поступово зростало. На початку ХХ ст. тут було 519 дворів та 5 780 мешканців, телеграф, поштова земська станція, акцизний нагляд, земський шпиталь, єврейський шпиталь, аптека, аптечний склад, 35 крамниць, 2 горілчані державні крамниці, кредитове товариство, склад лісових товарів, бровар, щорічні ярмарки. Власнику Олики Фердинанду Радзівілу належало 5 482 десятини землі (Цинкаловський, 1986, с. 177-178).

8.ОЛИКА МІЖ ВІЙНАМИ

За час Першої світової війни населення міста зменшилося на 20 % (більше ніж на 1000 мешканців). Військовими діями було пошкоджено замок, однак невдовзі почалися відновлювальні роботи.

Резиденція Радзівілів перетворилася у місце зберігання мистецьких збірок: картин західноєвропейських художників, колекції зброї тощо. З довоєнного часу зберігалася бібліотека давньої колегії, що налічувала близько 6 тис. книг, у т. ч. рідкісні стародруки, інкунабули, а також рукописи

(Tomkowicz, 1923, s. 14). Частина цих збірок, значно розграбованих у 1944-1945 рр., зберігається у Волинському краєзнавчому музеї.

За переписом населення, у 1921 р. у 663 будинках проживало 4333 мешканці (Skorowidz, 1923, s. 1).

Торгівля зерном, що була основою економіки міста, відчутно зменшила свої обсяги у міжвоєнний період. Це позначилося на певному сповільненні розвитку міста. У цей час, як вказують очевидці (Miasta..., 1937, s. 90-93), “у порівнянні з кількістю мешканців Олика виглядала убого. Місто буквально жило з дня ярмарочного. Поза “середою” місто спало цілий тиждень, склепи (крамниці) світили своїми пустками”.

Не дивлячись на цю обставину, міський бюджет протягом 20-х рр. постійно зростав: з 47423 злотих у 1924 р. до 170200 злотих у 1927 р. Протягом 1930-х рр. витрати міста поступово зменшувалися: до 42300 злотих у 1937/1938 р.

У 1920-1930-х рр. великі кошти вкладалися магістратом у благоустрій Олики. Розпочалося брукування вулиць та майданів, укладання тротуарів, вулиці обсаджували деревами. Було проведено водопровід, влаштовано водозабірник, водопровідну вежу та станцію фільтрування води, збудовано міську різню з кабінетом трихіноскопії та біологічних досліджень, електростанцію. Були електрифіковані вулиці, помешкання та промислові підприємства; організовано постійне автобусне сполучення, пожежну охорону. У місті діяв приватний кінотеатр на 300 місць, бурса при загальній школі.

Магістрат субсидював громадські організації – польські, українські та єврейські.

У 1928 р. на Волинській виставці в Луцьку Олику відзначено срібною медаллю за швидкий розвиток міського господарства. Через рік на виставці у Познані експонувалася модель електростанції та водопостачання Олики (Miasta..1937, s. 90).

Промисловість міста представляли млин, бровар, гарбарня, ливарний цех, фабрика залізних виробів і частин машин, фабрика содової води, круп'ярня, декілька олійниць та кравецьких майстерень. Шевство розвивалося переважно як надомний промисел мешканців передмість. В Олиці було близько 800 шевців (Miasta..., 1937, s. 92).

Певні суперечки виникали у суспільному житті міста у зв'язку з належністю більшості навколишніх земель (42 000 га) князям Радзівілам, що викликало проблеми у сфері економічної діяльності оличан.

Прагнучи компенсувати ці втрати мешканцям міста, Радзівіли збудували шпиталь, за їх кошти утримувався сиротинець на 60 дітей (Miasta..., 1937, з. 90-93). Як наслідок, у 1936 р. 92-а % голосів вїйтом олицької гміни було обрано Едмунда Радзівіла (1906-1971) – сина останнього власника майорату.

У 1930-х рр. в Олиці було 6 087 мешканців (їудеїв – 46 %, українців – 41 %, поляків – 12 %, інших – 1 %) та 869 помешкань (Miasta..., 1937, s. 88). Планували побудувати загальноосвітню школу, лазню, приміщення для громадських заходів (Miasta..., 1937, s. 90-94). Всі ці плани розвіяла війна...

Про зміни, що сталися у місті після 1939 р., свідчать тільки занедбані, покинуті поховання старих цвинтарів. Велике кладовище, засноване наприкінці XVIII ст. в Миловиці для римо-католиків, цілком занепало. У руїнах стоїть навіть найзначніша споруда – відома каплиця Нововейських. У доброму стані зберігся лише надгробок прелата Йозефа Томковича. Від колишньої присутності їудеїв у місті не залишилося жодного слїду.

Історія Олики багато в чому типова для поселень Волинського краю. Місто, яке виростало з племінного кореня, швидко розвивалося за рахунок вигідного розташування на важливому трансконтинентальному шляху Схід – Захід. Маючи близьких конкурентів – міста Лучеськ та Клевань, завдяки мудрій політиці її власників князів Радзівілів, Олика зуміла досягти наприкінці XVI ст. рівня найбагатших міст краю, стала столицею волинських

володінь впливового роду князів Радзівілів (1516-1939). Підґрунтям цього потужного злету міста було не лише вигідне географічне розташування серед чорноземів басейну р. Оличі, але й давня історія поселенської структури мікрорегіону.

Додаток до рис. 2, 5 і 8

КАТАЛОГ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ БАСЕЙНУ р. ОЛИЧІ

Басейн р. Осенище.

Уїздці. Паладище XVII-XIX ст. Західна частина с., правий берег р. (Устя?) горб з крутими (терасованими?) схилами, де 1989 р. було зведено садибу Якова Короля. Зібрано уламки різноформатної цегли: розмірами 24x6x? ("пальчатка") та 24x11x6 см (Терський С., 1990б, с. 10).

Ставище-1-7. Миси пологого лівого берега р. (Устя?) на городах в південно-східній частині с. (Терський С., 1990б, с. 10-11, табл. XIII, V; Фонди ЛІМ).

1. Селище багат шарове. Мис при злитті з лівою пересохлою притокою, площа 500x60 м зібрано кераміку епохи бронзи (у тісті домішки товченого кременю), крем'яні відщепи та X-XVII ст.

2. Селище багат шарове. На схід дамби, що з'єднує Уїздці та Ставище, площа 100x60 м. Зібрано кераміку епохи бронзи (в тісті домішка товченого кременю) та кераміку XVI-XVII ст.

3. Селище багат шарове. Городи в південно-східній частині с. на мисі пологого лівого берега р. (Устя?), утвореного злиттям з пересохлою притокою, площа 100x60 м. Зібрано кераміку епохи пізньої бронзи-раннього заліза та кінця XIII-XIV ст.

4. Селище II-I тис. до н. е. За 300-400 м на північний схід від пункту Ставище-3, площа 100x60 м. Зібрано кераміку.

5. Селище багат шарове. За 500 м на північний схід від пункту Ставище-4, площа 300-400x70 м. Зібрано кераміку городоцько-здовбицької, комарівської культур, скіфського часу, в т.ч. з характерним валиком

(аналогічна кераміка відома з поселення Острожець-4), II-IV ст. (чорнолощена, “храповата” ліпна та гончарна сіра), кераміка Луки Райковецької та X-XVII ст., уламок наконечника списа гордоцько-здовбицької культури, сокири комарівської культури, залізні кресало та наральник (рис. 13), свинячу кістку типу лошила зі слідами спрацювання й обробки довж. 14,5 см.

6. Селище I тис. до н.е. За 500 м на північ від пункту Ставище-5, площа 100x70 м. Зібрано кераміку та фрагменти крем'яних знарядь.

7. Селище багат шарове. На північний схід від с. на мисі при злитті р. Устя? з Осенище, що тече з Новосілок за 1-1,5 км вище від мосту через р. Осенище у с. Певжа на площі 500x80 м зібрано кераміку епохи енеоліту, милоградської культури, крем'яні відщепи, латинізований крем'яний ніж епохи кам'яного віку.

Певжа-1. Селище багат шарове та замчище (відоме з кінця XIX ст.: Антонович, 1901, с. 71). На городах у північній частині с. на мисі при злитті річки, що тече з с. Бакорин, та р. Осенище на площі 300x80 м зібрано крем'яні відщепи, кераміку епохи бронзи та XI-XIII ст. Вище дороги, що перетинає мис, до 1986 року зберігався потужний вал висотою понад 5 м. Згідно з переказами, у давнину валом був обнесений весь мис і від сторони ріки (100x100 м). Мешканці с. пам'ятали, що це укріплення захищало населення від нападів татарів (Терський С., 1990б, с. 11-12, табл. XIII, 7; 1993в, с. 62-63; Фонди ЛІМ).

Певжа-2. Селище багат шарове I тис. до н. е. На городах в північній частині с. на пологому мисі за 500-700 м на північний схід від селища Певжа-1 на площі 200x70 м зібрано ліпну лощену кераміку червоного кольору (Терський С., 1990б, с. 12, табл. XIII, 8; Фонди ЛІМ).

Носовичі. Стоянка (?) кам'яної доби. У сер. 1980-х рр. під час розробки глиняного кар'єру на крутому мисі правого берега р. Осенище було знайдено ікло мамонта (передане у Ківерцівський народний музей; Терський С., 1990б, с. 12).

Чемерин-1. Селище багатошарове. На полі в західній частині с. на мисі правого берега р. Осенище на площі 600x150 м зібрано кераміку городоцько-здовбицької, комарівської культур та X-XIV ст. Двома шурфами в центральній частині селища досліджено 17 м². Виявлено заглиблену до 1 м споруду XIV ст. Серед знахідок – залізні ножі та шлак, кам'яні сокири (рис. 3). Південніше селища – пагорб, розсунутий під час спорудження кур'ятника у 1960-ті рр.: ймовірне місце розташування дитинця літописного Чемерина (Гупало, Охрименко, 1988; Терський С. 1990б, с. 12, табл. XIII, 9; 1991, с. 19; Фонди ЛІМ).

Чемерин-2, 3. Ур. “Острів”. Селища багатошарові в заплаві лівого берега р. Осенище, де займають відповідно західний та східний миси острова, загальною площею понад 10 га. Під час розкопок 1989-1990 рр. розкрито площу понад 300 м² із спорудами II-IV, X-XI, XIII-XIV ст., зібрано матеріали кам'яної доби, енеоліту, культур шнурової кераміки, комарівської, скіфського часу (рис. 3, 4, 9-12; Терський С., 1990б, с. 2-9, 12, іл.; 1991, с. 11-19, іл.; 1993бта ін.; Фонди ЛІМ).

Чемерин-4. Селище багатошарове. На великому острові заплави р. Осенище нижче вздовж течії від пам'ятки Чемерин-3 зібрано кераміку епохи бронзи та XII-XV ст. (Терський С., 1990б, с. 12, табл. X. XIV: 9; Фонди ЛІМ).

Чемерин-5. Курганний могильник невизначеного часу (зруйнований) на південній околиці с. в ур. “Вигін” вище дороги Олика-Носовичі. Складався з декількох курганів. За даними старожилів, там споконвіку знаходився цвинтар, який поширювався із сходу на захід, а тепер у протилежному напрямку (Терський С., 1990б, с. 12).

Чемерин-6-8. Пам'ятки розташовані на городах в північно-східній околиці с. на окремих мисах пологого правого берега р. Осенище вниз за течією (рис. 8; Терський С., 1990б, с. 13, табл. XIV: 10; Фонди ЛІМ).

6. Селище багатошарове. На площі до 2 га зібрано кераміку XI-XIV ст, та крем'яні відщепи. Згідно з переказами с. споконвіку займало цей мис і прилеглу до нього територію.

7. Селище XI-XIII ст. на городах на північно-східній околиці с. на мисі пологого правого берега р. Осенище. На площі до 2 га зібрано кераміку.

8. Селище багат шарове На великому мисі, територія якого відділена від решти берега улоговиною (можливо, рів), на площі 400-450x100 м зібрано кераміку I тис. до н. е. та XI ст.

Жорнище-1. Курганний могильник невизначеного часу (зруйнований) розташований на південно-східній околиці с. в ур. “Золота гірка”, пошкодженому кар’єром, вище від дороги Жорнище-Олика (Терський С., 1990б, с. 13).

Жорнище-2. Селище багат шарове та курган, відомий з кінця XIX ст. (зруйнований) у південній частині біля церкви. Звідси походять кам’яні сокири, що зберігаються у середній школі Жорнищ (Терський С., 1990б, с. 13).

Олика-3. Селище багат шарове. На городах на південно-західній околиці с. на мисі пологого правого берега р. Осенище західніше пам’ятки Олика-2 на площі 100x60 м зібрано кераміку доби бронзи (Терський С., 1989, с. 3-4; Фонди ЛІМ).

Олика-2. Селище багат шарове на городах в південно-західній частині с. на пологому правому березі р. Осенище по берегах пересохлого допливу на мисі, від якого насипано дамбу через заплаву. На площі 500x60 м зібрано патинізовані крем’яні знаряддя доби мезоліту, кераміку лендельської та комарівської культур, ліпну та ранньогончарну кераміку Луки Райковецької та X-XI ст. (Терський С., 1989, с. 3, табл. II, 8; Фонди ЛІМ).

Олика-5. Курганний могильник доби бронзи (?), відомий з кінця XIX ст. на північно-західній околиці с. поблизу шляху на Дерно та Покащів (Антонович, 1901, с. 71). Початково складався з близько 10 курганів, розкиданих на значній площі на території Олицького племзаводу: один – на місці теперішньої садиби директора, три – у саду (Терський С. 1989, с. 3).

Олика-6. Селище багат шарове неподалік від краю верхньої тераси правого берега р. Осенище вище від приміщення середньої школи, зайняте

городами північніше сучасного кладовища та за 30 м на південь від дороги Олика-Чемерин. Зібрано кераміку епохи бронзи, слабо підлощену кераміку рубежу н. е., перепалений крем'яний відщеп та кераміку XIV-XV ст. Привертає увагу ручка ліпного горщика, жовтого кольору з домішкою кременю, прикрашена шнуровим орнаментом. Неподалік на полі, поблизу складу отрутохімікатів, зруйнований курган. Не виключено, що описані культурні залишки належать зруйнованому могильнику (Терський С., 1990б, с. 13, табл. XIV: 2: Фонди ЛІМ).

Олика-7. Селище XII-XIII ст. На правому березі р. Осенище, західніше замку Радзівілів у викиді траншеї зібрано кераміку (Терський С., 1990б, с. 13).

Басейн р. Миловиці (Путилівки).

Пісників-1. Городище (відоме з кін. XIX ст.: Антонович, 1901, с. 71) та селище XI-XIII ст. на пд.-сх. околиці с. У 1960 р. обстежено та складено план П. Раппопортом (1967, с. 51-52). У 1973 р. обстежено В. Зваричем та Р. Чайкою (1974).

Пітушків-1. Городище X-XI ст., земляні укріплення якого відомі з кінця XIX ст. (Антонович, 1901, с. 70-71), зараз повністю знівельовані. Ур. “Замок” знаходиться на вершині горба на лівому березі р. Путилівки в напрямі до с. Борбин. Напроти нього впадає права притока; на горбі південніше знаходилась поміщицька садиба.

Пітушків-2. Селище багат шарове. На лівому березі р. Путилівки нижче ур. “Замок” на площі 500x50 м зібрано кераміку I тис. до н. е. та X-XI ст.

Мительно-1-4. Пам'ятки розташовані вздовж річки за 500 м вище від пам'ятки Пітушків-2, де з лісу на кордоні Волинської та Рівненської областей, витікає права притока р. Путилівки, а заплава ріки розширюється до 300 м. Обстежені острови: на першому поки що культурного шару не виявлено, хоча його висота над рівнем води в меліоративному каналі понад 2 м (Терський С., 1990б, с. 14, табл. X, XIV; 1993в, с. 62; Фонди ЛІМ).

1. Селище доби неоліту. На другому острові такого ж розміру зібрано характерну пористу кераміку.

2. Селище багат шарове. На острові діаметром близько 200 м, перерізаному в південній частині новим руслом р. Путилівки, зачисткою стінок берега на глибину 1 м виявлено кераміку епохи пізньої бронзи, пшеворської (?) культури (ліпну чорнолощену, жовту ліпну та гончарну кераміку), кераміку XI-XIII ст., крем'яні відщепи, залізний ніж та численний остеологічний матеріал.

3. Селище багат шарове з рештками круглого городища X-XI ст. На схід пункту Мительно-2 в ур. "Остріг", або "Острожець", зібрано кераміку X-XV ст. У пам'яті народу – суд за цей сінокіс між селянами та князем у XIX ст.

4. Селище багат шарове. На острові поміж ур. "Остріг" та шосе Личани-Мительно зібрані крем'яні відщепи, кераміка пізньої бронзи, початку н. е., X-XV ст. Серед білоглиняної кераміки XI ст. – денце посуду з клеймом, що складається з двох концентричних кіл, з'єднаних перемичками. Легенда, записана з уст жителя с. Гораймівка пов'язує назву с. Личани з торгівлею ликом, яке везли з Цуманських липових лісів вверх по р. Путилівці до с. Личани. В Олиці човни з ликом мали зустрічати вигуками: "О, лико!".

Олика-1. Селище багат шарове та кременеобробна майстерня II тис. до н. е. На південній околиці с. за 600-700 м південніше вул. Радухівської та мосту на пологому лівому березі р. Путилівки зібрано кераміку комарівської культури, рубежу н. е., X-XI ст. та значне скопичення крем'яних відщепів, а також напівфабрикатів (рис. 3) та готових крем'яних знарядь (Терський С., 1989, с. 2-3, табл. II, 8; Фонди ЛІМ).

Олика-4. Селище багат шарове. На городах в південно-східній околиці с. на пологому лівому березі р. Путилівки на мисі західніше ставка в заплаві за 300 м нижче автомобільного мосту на площі 100x60 м зібрано кераміку комарівської культури та XIV-XV ст. (Терський С., 1989, с. 4; Фонди ЛІМ).

Залісоче-1-3. Пам'ятки розташовані на городах на південно-західній околиці с. на пологому правому березі р. Путилівки (Терський С., 1989, с. 4; Фонди ЛІМ).

1. Селище VII-IV ст. до н. е. На мисі північніше птахофабрики та за 1 км нижче від пам'ятки Олика-1 на площі 100х60 м зібрано кераміку.

2. Селище XIV-XVI ст. В коліні між двома мисами за 200 м нижче від пам'ятки Залісоче-1 на площі 100х60 м зібрано кераміку.

3. Селище багат шарове. На найбільш висунутому на захід мисі за 300 м нижче пам'ятки Залісоче-2 на площі 100х60 м зібрано кераміку городоцько-здовбицької культури та VII-IV ст. до н. е.

Дідичі-1. Селище багат шарове на городах північно-східної околиці с. на мисі пологого лівого берега р. Путилівки за 500 м північніше ферми на площі 100х60 м зібрано кераміку стрижівської та поморської (?) культур (Терський С., 1989, с. 5; Фонди ЛІМ).

Дідичі-2. Селище багат шарове. На городах в східній частині с. на правому березі р. Путилівки на мисі з крутими схилами за 300 м північніше залізобетонного автомобільного мосту. На площі 2 га зібрано кераміку комарівської, поморської та вельбарської культур, а також XIII-XVII ст. (рис. 3: 1; 16). В південно-східній частині поселення двома шурфами площею 9 м² досліджено добре збережений культурний шар до гл. 1,2-1,5 м. На гл. 0,5 м виявлено дві споруди XV-XVI ст. з печами, від яких збереглися глиняні черені діаметрами 1,0 та 1,15 м, заповнені великою кількістю тонкостінного гончарного посуду, та уламок ошлакованого сопла з внутрішнім діаметром 2,5 см. Частина посуду (рис 16: 2, 10) по рівчику з внутрішньої сторони була покрита зеленою поливою (Терський С., 1989, с. 5; 1990б, с. 15-16, табл. 11-12; Фонди ЛІМ).

Дідичі-3. Селище багат шарове. На городах в північно-східній околиці с. на пологому мисі лівого берега р. Путилівки, навпроти "курганця" на північній околиці ставкового господарства "Олицьке", розташованого в заплаві на межі з с. Горянівка на площі 300х50 м зібрана кераміка I тис. до н.

е., XI ст. та глиняна обмазка (Терський С., 1990б, с. 15, табл. XIV: 5; Фонди ЛІМ).

Дідичі-4. Селище багатощарове. В полі на північно-східній околиці села, на мисі правого берега з крутими обривистими схилами в 500 м на північ від пункту Дідичі-2 на площі 100х60 м зібрана кераміка епохи бронзи, X-XI ст. (з білої каолінової глини), XV-XVIII ст. (Терський С., 1990б, с. 15, табл. XIV: 6 ; Фонди ЛІМ).

Хром'яків-1. Селище багатощарове. На городі Г. Поліщук в північно-східній околиці с. на високому правому березі р. Путилівки на мисі, зрізаному глиняним кар'єром на площі 100х60 м зібрано кераміку доби енеоліту, комарівської культури та XI—XII ст. (Терський С., 1989, с. 5; Фонди ЛІМ).

Хром'яків-2. Селище комарівської культури. На північній околиці с. в південній частині пологого мису лівого берега р. Путилівки, північніше пам'ятки Хром'яків-1, на площі 100х60 м зібрано кераміку (Терський С., 1989, с. 5; Фонди ЛІМ).

Ставок-1. Селище багатощарове на колгоспному полі за 1000 м південніше с. на пологому лівому березі р. Путилівки, на мисі, утвореному гирлом р. Вербівки. На площі 100х100 м зібрано кераміку та крем'яні знаряддя доби енеоліту (гребінчасто-накольчаста кераміка?), комарівської культури, а також кераміку XI-XII ст. та залізний шлак (Терський С., 1989, с. 5-6; 1990б, с. 16, табл. X: 16; Фонди ЛІМ).

Ромашківка-1. Селище багатощарове на городах на західній околиці с. поблизу дороги з Ромашківки у Литву. Займає мис на правому березі р. Путилівки, утворений допливом. На площі 100х60 м зібрано кераміку та крем'яні знаряддя культур кулястих амфор та городоцько-здовбицької, а також X-XI ст. (Терський С., 1989, с. 6, табл. II: 13; Szymt, 1999, plate 55: 8; Фонди ЛІМ).

Дубище-1. Селище культури гребінчасто-накольчастої кераміки. На південно-східній околиці с. поблизу дороги з Ромашківки у Литву на мисі

правого берега р. Путилівки, утвореному допливом, на площі 100х60 м зібрано кераміку та крем'яні знаряддя (Терський С., 1989, с. 6; Фонди ЛІМ).

Дерно-1. Могильник(?) комарівської(?) культури. У центральній частині с. на повороті вул. Шкільної під час копання колодязя було виявлено ліпний кубок, суцільно орнаментований заглибленими паралельними лініями, укладеними пучками в квадрати. Зберігався в збірці місцевої школи разом з крем'яними знаряддями з сіл Ставок, Котів та ін. (Терський С., 1989, с. 6).

Басейн р. Вербівки.

Покащів-1. Селище багат шарове в ур. "Свята криниця" поблизу витоків р. Вербівки за 1000 м на південний захід від с. та за 300 м на південь від південно-західного кута колгоспного саду, де потужне природне джерело. Початок ріки було обнесено по колу діаметром 30 м земляним валом висотою до 2 м. Західніше, на пологому мисі, утвореному ярами, на площі 50х50 м зібрано кераміку X-XI ст. та крем'яні відщепи епохи бронзи. Ще в 20-30-і рр. на Св. Юрія (6 травня) тут відбувалося освячення води, після чого священик освячував поля селян. За переказом у криниці втопилася пара волів і господар, який орав поле на Великдень. У 1959 р., коли в сусідньому с. Бакорин геологи пробурили артезіанську свердловину, потужність джерела зменшилась, а в 1971-1975 рр. в ході меліорації джерело остаточно пересохло. До 60-х рр навколо ур. "Свята криниця" ще стояли хати (Терський С., 1990., с. 17, табл. XIV: 3, X: 2; Фонди ЛІМ).

Покащів-2. Селище XI-XIII ст. площею до 1 га на південно-східній околиці с. в ур. "Сторінка", за фермою на мисі, утвореному поворотом р. Вербівки, навпроти знищеного кар'єром земляного укріплення часу I світової війни (?), де за переказами було давнє с. Сторінка, виселене у XIX ст. до Покащева. Назву Покащева виводять від розпорядження власника не селитися далі кущів – "по кущі" (Терський С., 1990б, с. 17, табл. XIV, 4; Фонди ЛІМ).

Одєради-1. Городища: одне – 240 м в окружності, друге – квадратне – відомі з кінця XIX ст. (Антонович, 1901, с. 71). У 1960 р. П. Раппопортом (1967, с. 53-54) квадратне городище обстежено, складено його план. Шурфуванням у 1989 р. культурного шару виявлено кераміку городоцько-здовбицької культури, XI ст., XVIII ст. (люлька), шматки залізного шлаку. Квадратне городище разом з супутніми селищами розташоване на північно-східній околиці с. на мисі при впадінні в р. Вербівку лівої притоки. Уся територія, зайнята пам'ятками, обмежена з напільної сторони улоговиною, яка може бути рештками замуленого рову. Первісним укріпленням поселенської агломерації, можливо, було округле городище. Тепер це, ймовірно, пагорб, зайнятий діючим кладовищем (Тєрський С., 1990б, с. 17, табл. XIII, 9; Фонди ЛІМ).

Одєради-2. Селище багатшарове. Південніше городища в ур. “Яринина гора” шурфуванням у 1989 р. культурного шару потужністю до 0,8-1 м виявлено незначну кількість кераміки епохи бронзи-раннього заліза, XI-XIII, XVII-XVIII ст., крем'яні відщепи та шматки залізного шлаку (Тєрський С., 1990б, с. 17, табл. X, XIV: 1; Фонди ЛІМ).

Одєради-3. Селище багатшарове. Північніше городища в ур. “За сосниною” на площі 70x40 м зібрано кераміку епохи бронзи та XI ст. (Тєрський С., 1990б, с. 18, табл. X, XIV: 1; Фонди ЛІМ).

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АрЮЗР — Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комисією для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (Київ);

ВКМ — Волинський краєзнавчий музей (Луцьк);

ДАВО — Державний архів Волинської області (Луцьк);

ДАЛО — Державний архів Львівської області;

ЛІМ — Львівський історичний музей;

НА ІА — Науковий архів Інституту археології НАН України (Київ);

ЦДВІА — Центральний державний воєнно-історичний архів (Москва);

ЦДІА — Центральний державний історичний архів (Київ або Санкт-Петербург)

ЛІТЕРАТУРА

Андрияшев А. М., 1887. Очерки истории Волынской земли до конца XIV столетия. — К., —232 с.

Антонович В. Б., 1901 Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда в Киеве. — Т. 1. — М. — С. 1–99.

АрЮЗР. — Ч. 1— Т. 1. — К., 1859. —554 с.

АрЮЗР. — Ч. 1. — Т. 6 — К., 1883 — 938 с.

АрЮЗР. — Ч. 5. —Т. 1— К., 1869. — 636 с.

АрЮЗР. — Ч. 6. —Т. 1. — К., 1876. —614 с.

АрЮЗР. — Ч. 7. —Т. 3. —К., 1905. —318 с.

АрЮЗР. — Ч. 8. — Т. 6. — К., 1911. — 435 с.

Баранович О., 1930. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. — К., — 156 с.

Верзилов А., 1898. Очерки торговли Южной Руси (1480-1569). — Чернигов: “Земск. Сборник Черниг. губ.” —81с.

Войтович Л., 1996. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. — Львів: Ін-тут українознавства ім. І. П. Крип'якевича, 1996. — 256 с.

Грушієвський М. 1992 (1905). Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. — Т. 2: XI-XIII вік. — К.: Наукова думка. — 633 с.

Грушевський М. 1993 (1907). Історія України-Руси: В 11т., 12 кн. — Т. 4: XIV–XVI віки — відносини політичні. — К.: Наукова думка. — 535 с.

Грушевський М., 1994 (1905). Історія України-Руси: В 11т., 12 кн. — Т. 5: Суспільно-політичний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. — К.: Наукова думка. — 535 с.

Грушевський М., 1995 (1907). Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т. 6: Житє економічне, культурне, національне XIV-XVII віків. – К.: Наукова думка. – 680 с.

Гупало В.Д., Охрименко Г. В., 1988. Разведки на Волини // Археологические открытия 1986 г. – М.: Наука. – С. 275-276.

Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі.– К.: Наукова думка, 1985. – 256 с.

Заяць А. Є., 1992. Динаміка чисельності міських поселень Волинського воєводства XVI – першої половині XVII ст. (1566-1648) // Історико-географічні дослідження на Україні. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка. – С. 85-99.

Зварич В. В., Чайка Р. М., 1974. Разведки на Западной Волини // Археологические открытия 1973 г. – М.: Наука. – С. 277-278.

Иванов П. А., 1895. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в. – Одесса. – 317с.

Карліна О. М., 1999. Документи “архіву Радзівілів” як джерело з історії Волині XVII-XIX ст. // Осягнення історії: Збірник праць на пошану проф. Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк. – С. 286-293.

Карліна О. М., 2000. Культурно-освітні зв'язки Волині і Замостя в XVII-XVIII ст. // Zamojszczyzna i Wołyń w minionym tysiącleciu. Historia, kultura, sztuka: Konferencja naukowa. – Zamość. – S.90-94.

Каталог колекції документів Київської археографічної комісії. 1369-1899. – К.: Наукова думка, 1971. – 184 с.

Кашевський П. В., 1970. Олика // Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. – К.: Гол. ред. УРЕ. – С. 280-289.

Колосок Б., 1993. Оборонні комплекси XVI-XVII ст. Олики, Берестечка, Володимира- Волинського // Фортифікація України. Міжнародна конференція з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні: Матеріали. –Кам'янець-Подільський, 18-22 жовтня 1993 р. – С. 16, рис.

Комаренко, 1992. Волинь у торгових зв'язках України та Росії у першій половині XIX ст. // Історико-географічні дослідження на Україні. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка. – С. 41-46.

Крип'якевич І. П., 1984. Галицько-Волинське князівство. – К.: Наукова думка. – 174 с.

Курінний Петро, 1970. Історія археологічних знань про Україну. – Мюнхен: УВУ. – Серія “Скрипти”. – Ч. 37. – 138 с.

Літопис Руський за Іпатіївським списком (переклав Л. Махновець). – К.: Вид-во “Дніпро”, 1989. – 591 с.

Ляховичи // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Т. 4. – Мінск: Бел. энцык. ім. П. Бровкі, 1997. – С. 427-429.

Олыка // Энцыклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. – Т. 21. – СПб, 1897. – С. 909.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Т. 2. – К.: Будівельник, 1985. – 337 с.

Памятники изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – Т. 4. – Отд. 2. – К., 1859. – 567 с.

Пероговский В., 1869. Местечко Олыка // Волынские губернские ведомости. – № 15-16.

Пламеницька О., 1998. Проблематика регенерації луцького середмістя в контексті дослідження архітектурної типології житла старої Волині // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. – Луцьк: Історико-культурний заповідник. – С. 113-145.

Раппопорт П. А., 1967. Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 140. – Л.: Наука. – 241 с.

Розов В., 1928. Українські грамоти XIV і першої половини XV ст. – К. – 145 с.

Сас П. М., 1989. Феодальные города Украины в конце XV– 60-х гг. XVI в. – К.: Наукова думка. – 232 с.

Сендульский А., 1878. М. Олыка, Дубенского уезда // Волынские епархиальные ведомости. – № 11. – С. 564-585.

Словник гідронімів України. – К.: Наукова думка, 1979. – 782 с.

Теодорович Н. И., 1889. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. 2. – Почаев. – 1120 с.

Терський С. В., 1987. Пересопницька волость XI-XIII ст. // Молоді учені-супільствознавці УРСР – 70 річчю Великого Жовтня: Тези республіканської науково-теоретичної конференції 17-18 грудня 1987 р. – Львів. – С. 159-160.

Терський С. В., 1989. Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею на території Волинської, Ровенської та Львівської областей в 1988 році. – Львів // ДАЛО, ф. 2591, оп. 1, спр. 712. – 18 с.

Терський С. В., 1990а. Звіт про роботу Ранньосередньовічного загону археологічної експедиції заповідника на території Старого міста та в його околицях в 1990 р. – Луцьк; Львів // НА ІА НАН України. – № 23573, – 38 с.

Терський С. В., 1990б. Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею у Ківерцівському районі Волинської області (літописний Чемерин та його околиця) в 1989 році. – Львів // НА ІА НАН України. – №23572. – 51с.

Терський С. В., 1991. Звіт про роботу Волинської археологічної експедиції на території Волинської області в 1990 р. (розвідки в околицях Лучеська, Перемиля, розкопки в ур. “Вали” біля с. Борисковичі Горохівського р-ну та в ур. “Острів” біля с. Чемерин Ківерцівського р-ну – посад літописного міста Чемерина (1149 р.) – X-XIV ст.). – Львів //ДАЛО, ф. 2591, оп. 1, спр. 737. – 80 с.

Терський С. В., 1992. Про побутування язичницьких вірувань у населення Волині (IX-XIII ст.) // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень II круглого столу (Львів, 4- 5 травня 1992 р.) – Київ; Львів. – С. 57-58.

Терський С. В., 1993а. Про семантику деяких міфологічних оповідань, що стосуються слов'янських археологічних пам'яток VIII-XII ст. // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень III круглого столу (Львів, 3-4 травня 1993 р.) – Київ; Львів. – С. 115-116.

Терський С. В., 1993б. Літописний Чемерин. Підсумки археологічних досліджень 1988-1990 років // Наукові записки Львівського історичного музею. – Вип. 1. – Львів. – С. 27-41.

Терський С. В., 1993в. Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986-1991 роках // Наукові записки Львівського історичного музею. – Вип. 1. – Львів. – С. 41-67.

Терський С. В., 1993г. Чемерин: Історична доля малих міст Волині // Тези наукової конференції до 100-річчя Волинського єпархіального давньосховища 18-20 травня 1993 року. – Житомир. – С. 27-28.

Терський С. В., 1993д. До проблеми формування первинних міських осередків Південно-Західного Погориння у IX-XIII ст. // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (Історія і сучасність): Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7-9 квітня 1993 року). – Рівне. – С. 71-73.

Терський С. В., 1994. Пересопницька волость // “Родовід”. Наукові записки до історії культури України: дослідження; архівні матеріали; публіцистика. – № 7. – С. 54-55.

Терський С. В., 1995. Волинь в системі міжнародних зв'язків Київської Русі (X-XIV ст.) (до постановки проблеми) // Наукові записки Львівського історичного музею. – Вип. 4. – Ч. 1. – Львів. – С. 73-88.

Терський С. В., 1996. Звіт про роботу Волинської та Пересопницької археологічних експедицій у 1995 році. – Львів//НАІА НАН України. – Ф. 1995/136. – 67 с.

Терський С. В., Терський В. С., 1994. Літописна Пересопниця, або Призабуте місто над Стублою // “Родовід”. Наукові записки до історії

культури України: дослідження; архівні матеріали; публіцистика. – № 7. – С. 47-53.

Торгівля на Україні. XIV – середина XVII ст. Волинь і Наддніпрянина. – К.: Наукова думка, 1990. – 407 с.

Тхор В. І., 1993. Міське самоврядування на Волині в другій половині XVII-XVIII ст. // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (Історія і сучасність): Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7-9 квітня 1993 року). – Рівне. – С. 31-34.

ЦДВІА (Москва), ф. ВУА, ф. 21546, Плани местечек Волинской губернии (1790-е гг.).

ЦДІА (Київ), ф. 220, оп. 9, спр. 283. Канцлер Вел. Кн. Лит. Кароль-Станіслав Радзивілл повідомляє бурмистрів, лавників і поспільство Олики про те, що всі мешканці міста, які не побудуються на вільних площах до червня місяця, втратять право на ці площі (31 січня 1718 р.).

ЦДІА (Спб), ф. 1488, оп. 1, спр. 642, арк. 1. Костел Св. Петра в Олиці (б.д.).

ЦДІА (Спб), ф. 1287, оп. 38, спр.100, арк. 21. “Прошение мещан м.Олыки о восстановлении упраздненной ратуши и их жалоба на притеснения управляющего имения иностранца Минха” (1861-1872 гг.).

Цинкаловський О., 1986. “Стара Волинь і Волинське Полісся”: Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р. – Т. 2. – Вінніпег. – 579 с.

Шуст Роман, 1999. Монетні скарби у фондах Волинського краєзнавчого музею // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 34. – С. 395-405.

Aftanazy Roman, 1988. Materiały do dziejów rezydencji. – Т. 5 A-B: Dawne województwo Wołyńskie. – Warszawa. – 380 s.

Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela, pod kierownictwem Z.-L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaaka. – Т. 1– Lwów, 1886. –234 s.

Baliński M., Lipiński T., 1845. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. – T. 2. – Warszawa. – 789 s.

Buczek K., 1935. Wołyń w dawnej kartografii // Rocznik Wołyński. –T.4. – Równe. – S.2-17.

Cynkałowski A., 1961. Materiały do pradziejow Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa. – 265 s., XXXI tabl.

Dutkiewicz J., 1934. Zamki warownie na Wołynju // Kalendarz ziem wschodnich za rok 1935. – Warszawa. – S. 227-233.

Jakimowicz R., 1933. Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii // Rocznik Wołyński. – T. 2. – Równe. – S. 10-96.

Kraszewski J. I., 1985. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Wilno, 1840. – Paryż, 1860. – Warszawa. – 450 s.

Kowalczyk Jerzy, 1997. Rezydencje późnobarokowe na Wołyniu // Przegląd Wschodni. Historia i współczesność Polaków na Wschodzie. – T. 4. – Z. 1 (13). – S. 25-74.

Miasta Wołyńskie. Pod red. T. Swiszczyńskiego. – Łuck: Nakładem zarządu miejskiego, 1937. –130 s.

Ołyka, 1860 // Tygodnik ilustrowany. – N 62. – S. 585-587.

Ołyka, 1886 // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T. VII. – Warszawa. – S. 526-529.

Ołyka, 1901 // Orgelbranda S. Encyclopedia Powszechna z ilustracjami i mapami. – T. 11. – Warszawa. – S. 90-91.

Piaskowski St. Inwentarz zamku ołyckiego z woli Jaśnie Oświeconego Xiążęcia Jmci Michała Kazimierza Radziwiłła, Kasztelana Trockiego, Hetmana Polnego W...X...Lit. z specyfikacją tak rzeczy w Skarbcu zostających, w sklepach wina, szkła i innych rzeczy, przezemnie niżej ręką własną podpisanego sporządzony, pisany w zamku ołyckim roku 1737 dnia 4-ta Januarii // ДАВО, ф. 312, N 120.

Polak Tadeusz, 1997. Zamki na Kresach. – Warszawa. – 220 s.

Politechnika Warszawska. Zbiór architektury Polskiej. U III 75.
Szczegółowy plan zabudowania Ołyki.

Politechnika Warszawska.— Inw. № 16753, 16764, 16767. Обміри
замкових укріплень (близько 1939 р.).

Polski Słownik Biograficzny. – T. 12. – Wrocław, 1966-1967.

Polski Słownik Biograficzny. – T. 21. – Wrocław, 1976.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowana na
podstawie wyników powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i
innych źródeł urzędowych. –T. IX. – Województwo Wołyńskie. – Warszawa,
1923. – 84 s.

Stecki T.-J., 1886. Ołyka // Przegląd Powszechny. –№ 6. – S. 458-476; №7.
– S. 31-48.

Stecki T.-J., 1888. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. – Kraków. – 287 s.

Szmyt Marzena, 1999. Between West and East. People of the globular
amphora culture in Eastern Europe: 2950-2350 BC // Baltik-Pontik Studies. – Vol.
8. – 350 s.

Tomkowicz S., 1923. Ołyka // Prace Komisji Historii Sztuki PAU. – T. 3. –
Kraków. – S. 1-37.

Źródła dziejowe. – T. 19. – Warszawa, 1902. – 234 s.

The Volhynian lands, recorded in the chronicles and now covering the regions of Volhyn', Rivno, and northern districts of the Ternopil, Khmel'nitsk and Lviv region, played a significant role in the Ukraine's medieval history. The chronicles are the major sources of our knowledge about the developments in early Volhynia. They feature the story of the area from as early as the times of primitive societies. Beginning from the 13th century, Volhynia became a chronicle-writing centre. Archaeological exploration of the area has substantially contributed to the chronicle records.

“Volhynian Towns Recorded in the Chronicles” is a series of essays, initiated by the Volhyn' Archaeological Expedition headed by Sviatoslav Tersky, guided by the Lviv History Museum, and aimed at familiarizing the readers with recent archaeological surveys of the medieval relic found in the area.

The objectives of the expedition's regular investigations were the former Volhynia Principality centres – towns of Luchesk, Peresopnytsia, Volodymyr, Peremyl. A few other towns mentioned in the chronicles – Zaritsk, Kievan', Svyniukhy, Buzhkovychi, the sites of Boriskovychi, Toboly-on-Stokhid, etc. – have been explored, however less thoroughly.

Enquiries into the early history of Volhynia are far unlikely to be exhaustive.

The towns of Tchoriysk, Turiysk, Ustylug, Stepan' and Luboml are still in turn to be excavated. We cherish the hope of reaching understanding and finding support on the part of the local authorities, and the public at large, in our endeavour to retain, explore and protect the cultural legacy of historical Volhynia.

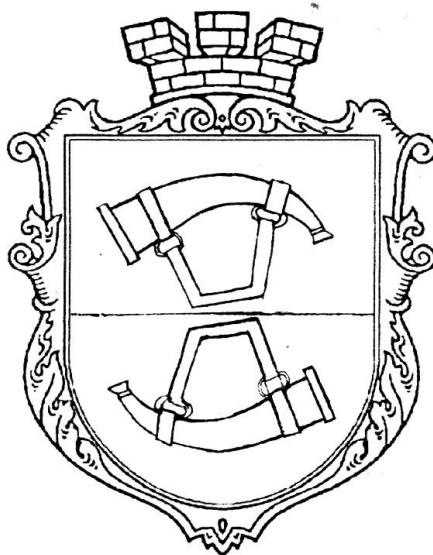
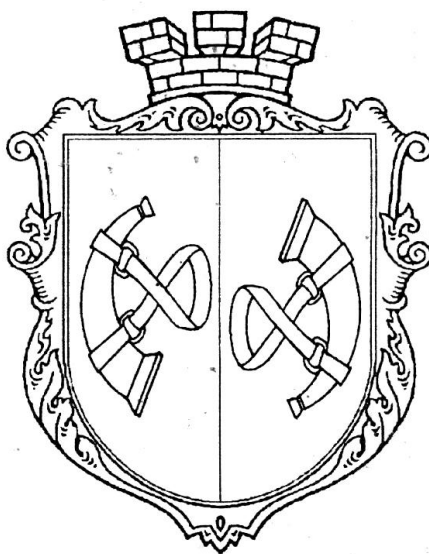
Sviatoslav Tersky

OLYKA

A historical essay

A town of Olyka – one of the prominent centres of Volhyn' – was first mentioned in 1149. It was then a suburb of the royal city of Chemeryn. Here passed a border between Pohoiynnia (a region dependent on Kyiv) and Volhyn'. In 15th-century Olyka passed into the property of private persons, and acquired the status of the main town of the Olyka river basin (now the Putylivka and the Osenyshche rivers). From the mid-16th-century Olyka became a capital city of “RadziwiHs appanage principality” in Volhynia. The first in Volhynian fortress of the bastion type was constructed in the 1564, and its landholders, Radziwilt dukes, conferred it the rank of Magdeburg law.

The essay is a brief story of Olyka till 1939, including the results of archaeological excavations conducted in 1988-1990 on the town outskirts. It provides a historical topography of the 12th-18th-century town, as well as a short list of architectural monuments of the 15th-18th centuries.

*Проекти сучасного герба Олики
(автори А. Гречило та А. Гура)*

Підписано до друку 20.12.2000 р. Формат 60x84/16. Офсетн. друк. Гарнітура Academy.
Ум. друк. арк. 3,3. Обл.-вид. арк. 2,3. Наклад 500 прим. Зам. 421.

Віддруковано з готових діапозитивів навчально-виробничими майстернями
Поліграфічного технікуму УАД
79008, м. Львів, вул. Винниченка, 12